Тываның республиканың БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың ноябрь 23 среда № 271 (13871)

1925 чылдан үндезилеттинген. Өртээ 3 кепеек.

Хоойлулар төлевилелин чугаалажып тур бис

КОЛ ЧҮҮЛ — ШЫНАР СОСТАВЫ

Чоокта чаа Шуйнуң Культура бажыңынга бүгү улустуң чугаалажып көөрүнге киирген Хоойлулар төлевилелиниң талазы-биле болгаш корум-чурум айтырыының дугайында ажылчы чоннуң хуралы болган. Аңаа райкүүском даргазының оралакчызы Владимир Хомушкуевич Доржу төлевилелдерни чонга таныштырып, корум-чурум айтырыының талазы-биле республикада, районда болгаш Шуй кодээ Совединиң девискээринде өорлаар болгаш кем-херек үүлгедир чоруктар дугайында тодаргай чижектерни адап турган чугаалаан.

Бо талазы-биле санал-оналдар чыдыг болган.

Чаа соңгудар депутаттарның шынар составының талазы-биле кичээнгейлиг болурун санал бергеннер чугаалаанаар. Чамдык депутаттар чүгле ат эдилеп алгаш соңгукчулар мурнунга ужуражылгалар кылбас, отчёттарын бербес, оларның чагыгларын-даа күүсетпес, бодунуң эрге-хүлээлгезин-даа билбес дээрзин аңаа санал бергеннер шүгүмчүлээн.

Кодээ Советтиң девискээринде оорланыр чоруктуң көвүдээнин демдеглеп, моон соңгаар ону болдурбас талазы-биле бүгү чон, хөй-нийти организациялары райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары-биле бир демниг хеделип ажылдаарын ол хуралга чугаалашкан. Бо талазы-биле РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы Майны Салчак, мал бригадири Карандаш Сарыг-Доңгак, клуб директору Кара-кыс Соржу болгаш оон-даа өскелер ажыктыг санал сүмелерин бергеннер.

Арбай-оол КАНЧЫЫР-ООЛ.

БҮРҮН ЭРГЕЛИГ ТӨЛЭЭ-ДИР

Амгы үеде бистиң чуртувуста ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының дугайында Хоойлулар төлевилелин бүгү чон калбаа-биле чугаалажып көрүп турар.

Ам назы-харым улгадып, чеден чедип тур мен. Мынча хөй чылдарның иштинде чүнү көрбээн дээр...

Эрге-чагырганың шаандакы, амгы хевирлериниң аразында ылгалын деңнештирип бодап олурар-дыр мен. Тыва Арат Республика үезинде сумунуң девискээрин чагырарынга эптиг кылдыр арбаннарга үскеш, даргалар соңгуп алыр турду, мен оларның бирээзи чордум. Арбаа даргалары улуг, биче кижилерни ажыл-ишке, өөредилгеге, культура-массалыг онзагылга ажылдарынга эвилелдээр, үндүрүг, күрүнеге дужаар планнар онзар, ону ылап-ла күүсеттирер, коммунистиг кижизидилге ажылдары чорудар дээш аажок кызып ажылдаар чүве.

Ам кижи бодап орарга, арбаннар даргалары дээрге-ле, амгы үеде Советтерниң округтарындан депшидип турар депутаттарывыс-биле деңнежи.

Олар эрге-хүлээлгелерин канчаар күүседип турарлары?

Аңаа хамаарыштыр бодалдарымны бижип көрейн. Чамдыктары соңгуткан округтарынга кандыг-даа ажыл чорутпас, ужуражып келбес, сессияларның чугаалашкан айтырыгларын, хүлээп алган шиитпирлерин соңгукчуларга таныштырбас, санал-онал, чагыгларны өөренип көрбес, хүлдүлүг ат азынган боор-дур.

Эрткен соңгулдалар үезинде Кызыл хоорай Совединиң депутаттары округта соңгукчулар ортузунга ажыл чорудуп турганын черле көрбедим.

Улусчу депутат бүрүнү чоннуң Советтерде бүрүн эргелиг төлээзи болбушаан, бодунуң ажыл-чорудулгазы-биле соңгукчуларның бүзүрелин шынзыктырып, оларның негелде, хомудалдарын хандырар, түс черде экономиканы болгаш социал сайзыралды хөгжүдеринге бүгү-ле билиин, күжүн киириштирер талазы-биле харысалгазы кажангызындан-даа артык улгадыр ужурлуг.

Моон соңгаар эргелерин ажыглавас, хүлээлгезин күүсетпес депутаттың бүрүн эргезин хуусаа бетинде дужурер, ооң орнунга чаа, идепкейлиг ажылдап шыдаар кижини соңгуур талазы-биле ажылдарны чорутса чогуур.

Депутаттың соңгукчулары-биле ажылын Советтерде мандат комиссияларының хуралдарынга, сессияларга доктаамал дыңнап, харысалгазын бедидери негеттинип келген.

Оюн ДАНЧАЙ-ООЛ.
Күш-ажылдың хоочуну.

Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң төп сүт-бараан фермазының коллективи планныг даалгаларны болгаш бедиткен социалистиг хүлээлгелерни күүседириниң чарыжын доктаамал калбартып келген. Ооң түңнелинде ферма саалдага бедик түңнелдерлиг болуп турар.

Мында күш-ажылдың организастыы бедик. Инектерни саары болгаш өдээ арыглаары механизастаттынган.

Саанчылар болгаш ажылчыннар малдың чемгериглезинче база ажаалдазынче улуг кичээнгейни салып турар. Малга хуваап бээр чемнерни шуптузун складтап, учётта алган. Мал чемнерин складтар эргелекчизи, аныяк ажылчын Чечек Моңгуш тургускан рацион барымдаалап, саанчыларга, ажылчыннарга хуваап бээр. Чечекти (чурукта) ооң коллективи ажылгыр деп мактап турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ноябрь 21-де болган хуралынга республикада «ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында» болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» ССРЭ Хоойлуларының төлевилелдерин чугаалажып көрүп турарының дугайында айтырыгны сайгарып көрген.

Бүгү улустуң чугаалажып көөрү-биле киирген Хоойлуларның төлевилелдери Россия Федерациязынга ханы сонуургалды болдурганын демдеглээн. Оларны улус депутаттарының Советтеринге, күш-ажылчы коллективтерге, хөй-нийти организацияларынга, хамаатыларның чурттап турар черинин аайы-биле калбаа-биле чугаалажып көрген. Ол документилерни ажылчы чоннар политиктиг системаның реформазын, совет нийтилелди улам ыңай демократчыдарын херек кырында боттандырып чорударынга, эрге-хоойлулуг социалистиг күрүнениң принциптерин бадыткап тургузарынга чугула базым кылдыр үнелеп хүлээп көрген.

Хоойлуларның төлевилелдерин чугаалажып көөрү доостуру билек, ол ажылдың түңнелдерин үндүрерин, күш-ажылчы коллективтерден, хөй-нийти организацияларындан болгаш хамаатылардан ооң иштинде совет болгаш ажыл-агый органнары ының ажылында четпестерни чайладырынче болгаш практиктиг ажыл-чорудулгага барымдаалап көөрүнче угланган бүгү саналдарны болгаш шүгүмчүлелдерни кичээнгейлиг-биле сайгарып көөрүн автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарынга болгаш Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының край, область, Москва болгаш Ленинград хоорайларының күүсекчи комитеттеринге хүлээп алган доктаалда саналдаан.

Эстон ССР-ниң Дээди Совединиң Конституциязынга болгаш өске-даа чамдык хоойлужудулга актыларынга хүлээп алган чазалгалары ССРЭ Конституциязында бызыглаттынган социалистиг федерализминиң үндезин принциптеринге черүшкек болгаш бистиң хөй националдыг чаңгыс аай күрүневистиң хемчүлдезинге идиг болбайн турар деп, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму санаан.

Президиумнуң хуралынга республиканың күрүне амыдыралының өске чамдык айтырыгларын база чугаалажып көрген.

Хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. И. Воротников эрттирген.

(СЭТА).

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЖЫНЫҢ ТОСКУ СЕССИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының тоску сессиязы 1988 чылдың ноябрь 25-те СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга 9 шакта ажыттынар.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралы 1988 чылдың ноябрь 25-те 8 шак 30 минутада СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга болур.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының тоску сессиязынга келген Дээди Совет депутаттарының бүрүткедии 1988 чылдың ноябрь 23-тен эгелеп Советтер бажыңынга, 1 каътта 107-ги кабинетке 9 шактан 20 шакка чедир чорудар. Телефону—2-55-42.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДОКТААМАЛ КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ ХУРАЛДАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

1988 чылдың ноябрь 24-те Советтер бажыңынга 9 шакта Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының хуралдары болур.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: *отчёттар болгаш соңгулдалар*

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕН ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРЕР ҮЕ КЕЛБЭЭН БЕ?

• Партияның Кызыл хоорай конференциязындан •

Республиканың хөгжүм-шии театры. Партияның XXVII хоорай конференциязының делегаттары эртенгиниң тос шак четпээнде-ле олуттарын ээлепкен. Оларның аразында кандыг-ла-бир чугула айтырыгга хамаарыштыр чугааны кылып орары тодаргай, ону кижилерниң бодамчалыг, шынгыы арын-шырайындан эскерип кээр. Республикада эң-не улуг партия организациязының коммунистериниң отчёттуг үеде чоруткан ажылын шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтеп, түңнеп көөр болганда, делегаттарның бодалы, сагыш-сеткили өлче угланганы билдинир.

СЭКП хооркомунуң отчёдунуң болгаш эде тургустунуушкунну ханыладыр талазы-биле хоорайның партия организациязының сорулгаларының дугайында илеткелди партия хооркомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов бир шак үжен минутада кылган, ооң соонда чапсар чарлаан.

Чамдык делегаттар отчёт илеткелге кыска анализти берип турганын дыңнадым.

— Ажыл-агый удуртукчузунуң илеткелинден ылгалыр чүве чок-тур. СЭКП хооркомунуң, партия эге организацияларының, коммунистерниң ажыл-чорудулгазының ханы, бүгү талалыг анализтевээн-дир — деп, бирээзи чугаалады.

Өскези турган:

— Шынап-ла, ындыг-дыр. Партия эге организацияларының дайынчы арга-шиңгээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер дээш кылган ажылы эвээш-тир.

— Илеткелде шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел кызыы-дыр. Ылангыя коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдары канчаар күүсеттинип турары билдинмес—деп, ушкуну немеп кагды.

Илеткелдер талазы-биле санал бээри эгелээн. Отчёттуг үениң дургузунда СЭКП хооркому демократияны, ажык-чарлыг чорукту калбартыр, партия ажылының стилин, методтарын, хевирлерин сайзыраңгайжыдар, найысылалдың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргеделир дээш чамдык хемчеглерни алганын делегаттар саналынга демдеглеп турган.

Партияның хоорай комитеди отчёттуг үениң дургузунда бодунуң организакчы, политиктиг болгаш идеологтуг ажыл-чорудулгазын СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының эде тургустунуушкунну ханыладыр, демократияны, ажык-чарлыг чорукту хөгжүдер талазы-биле салган сорулгаларын боттандырарынче угландырган. Ылангыя үндезин экономиктиг реформаны боттандырарынче, хоорайның социал айтырыгларын шиитпирлээринче, идей-кижизидилге ажылын сайзыраңгайжыдарынче, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче, шүгүмчүлелдиг саналдарны күүседиринче доктаамал сагышты салып келген.

СЭКП хооркому ажылының стилин болгаш методтарын сайзыраңгайжыдарынче угланган чамдык хемчеглерни ап турар. Бо чылдың эгезинде СЭКП хооркомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында отчёдун партия хооркомунуң пленумунга дыңнааш, эде тургустунуушкунну кошкак удуртуп, ооҗум эде тургустунуп турары дээш секретарьларны, бюро кежигүннерин шыңгыы шүгүмчүлээн. Ооң чогуур түңнелин үндүрүп, чамдык ажылдарны кылганын Б. П. Свинцов илеткелинге чугаалаан. Ажылдың командылап-дужаар аргазындан, совет, ажыл-агый органнарын солуур чоруктан чоорту чайлап, кадрларның бот-башкарып, инициативалыг ажылдаарынга деткимчени, дузаны чедирип турар. Партийжи организастыг, идеологтуг ажылга, социал-экономиктиг хөгжүлдеге хамаарышкан үш комиссияны тургускаш, оларның ажылынга партия хооркомунуң кежигүннериниң идепкейлиг киржилгезин чедип ап турар. Хөй саазын шокарлааарын, ону ыңай-бээр чорударын, медээлер чыырын, хуралдаарын дыка кызырган. Ажык-чарлыг чорукту калбартырынче угланган доктаалды хүлээп алгаш, ону боттандырар дээш ажылдап турар.

СЭКП хооркому ажыл-чорудулгазын үениң негелделеринге дүүштүр эде тургузар дээш ажылдап келгенинден хоорайда чамдык бурунгаар базымнар кылдынган. Партия эге организацияларының дайынчы арга-шиңгээзи, коммунистериниң авангардчы ролю бедип орар. Он ийиги беш чылдың эрткен 2 чыл 10 айларында хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелери, тудуг, садыг, амыдырал хандырылга, транспорт, коммунал ажыл-агый коллективтери планныг онаалдаларын күүсеткен. Ылангыя хоорайның тудугжулары капитал салыышкыннарын шиңгээдип алырын ийи катап улгаттырган.

Партия конференциязынга төрээн делегат санал берген. СЭКП хооркомунуң, ооң бюрозунуң, секретарьларының ажылынга партийжи принципчилдыг ёзу-биле анализти берип тура, олар конференцияның киржикчилериниң кол кичээнгейин четпестерже угландырып, ылангыя партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилге ажылының ооҗум эде тургустунуп, чаартыышкын турарын шыңгыы шүгүмчүлээн. Ооң уржуу-биле хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыглары ооҗум шиитпирлеттинип, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурум үрээр, кем-херек үүлгедир, арагалаар чоруктар кызырылбайн, харын өзүп турары делегаттарның сагыш-сеткилин дүвүреткен.

Делегаттарның саналдарындан кандыг кыска түңнелди үндүрүп болурул?

Партия эге организацияларының дайынчы арга-шиңгээзин болгаш коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче СЭКП хооркому, ооң бюрозу, секретарьлары чогуур партийжи кичээнгейни салбайн келгеш, ооң түңнелинде четпестер уламчылап турар. Отчёт илеткел доозулган соонда, бөлүк делегаттарның кылган анализи мону база бадыткап турар.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ КОЛ ЗВЕНОЗУ

Партия эге организациязы партияның үндезини болбушаан, эде тургустунуушкуннуң кол звенозу болуп турар. Оларның удуртулгазы-биле улус ажыл-агыйының бүгү адырларында эде тургустунуушкуннуң чорудулгазы, коллективтерниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планныг онаалдалары чедиишкиниг шиитпирлеттинер. Ындыг болганда, СЭКП хооркому оларның-биле хүн бүрү сырый харылзаалыг ажылдаар турганы, ону чедип албааның илеткелчи болгаш санал бергеннер тодаргай бадыткаан. «Партия хооркомунуң ажылдакчы бүрүзүнге бөлүк партия организацияларын быжыглаан, мында партия ажылын бүгү угланыышкын-биле комплекстиг чорудуп турар» деп илеткелчи сеткил ханыышкын-биле демдеглезе-даа, ооң түңнели амыдыралда чогуп айыткан. Бо болза Б. П. Свинцовтуң, оргкилдистиң эргелекчизи Н. Т. Баскакованың четпес ажылы-дыр. Партия эге организациялары-биле ажылдавайн, ооң өске чүвү кылып турары билдинмес.

Күш-ажылдың хоочуну М. В. Николаева санал бергеш, партия хооркомунуң аппарадында партия ажылын билбес, арга-дуржулгазы чок кижилер ажылдап турарындан, партия эге организацияларынга практиктиг дуза, деткимче көргүспейн турарын шүгүмчүлээш, хоорайның партия организациязында 4415 коммунистерниң аразындан орта ажылдап болгу дег эштерни шилип алырын саналдаан. Ынчангаш партия эге организациялары-биле ажылды үндезини-биле эде тургузарын ол негээш, чүгле ынчан идеология, кижизидилге ажылын экижидип болурун айыткан.

СЭКП хооркому партия эге организацияларының ролюн, ат-алдарын, дайынчы арга-шиңгээзин бедидеринче шуут сагыш салбайн турарын Тыва автооруктуң көвүрүг тудуунуң эргелелиниң начальниги С. В. Сафрин саналынга демдеглээн. Партия хооркомунуң чаңгыс секретары-даа, ажылдакчылы-даа коллективке кээп көрбээн, хуралга олурушпаан, ужуражылга кылбаан. Хоорком ажылдакчылары ында-хаая телефоннап келгеш, чаңгыс айтырыг салыр: «Кежигүн дадывырын кажан дужаар силер?». Ажыы-биле чугаалаарга, хоорком-биле бистиң харылзаавыс чок, биске дуза, деткимче көргүспейн турар. Ону барымдаалааш, СЭКП хооркомунуң отчёттуг үеде чоруткан ажылын «багай» деп санаарын ол саналдаан.

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинде, алгы заводунда, харылзааның автобаазазында, пассажирлер автотранспорт бүдүрүлгезинде, сүт комбинадында, мебель фабриказында болгаш дээди бээ ортумак өөредилге черлеринде партия эге организациялары идеологтуг, политика-кижизидилге ажылын кошкак чорудуп, арагалаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурум үрээр чоруктар-биле четпес демисежип турда, аңаа СЭКП хооркому, ооң килдистери четпестерни эдериниң талазы-биле кандыг-даа практиктиг дузаны чедирбээн, чүгле оларны шүгүмчүлээринге өйлежип турар. Чоң ортузунга чорудар идеология ажылының чаа хевирлерин, аргаларын дилээр, тывар партийжи дээштиг хемчеглер албаан. Шүшпей, шимченгир эвес, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдавас чоруктуң уржуундан отчёттуг үеде идеология ажылынга эде тургустунуушкун, чаартылгалар болбаан, харын-даа чурум үрээшкиннери, арагалаашкын, кем-херек үүлгедиишкинин көвүдээн. Бо талазы-биле СЭКП хооркомунуң ийиги секретары Г. Ш. Моңгуш багай ажылдап келгенин делегат Г. А. Смирнов болгаш өскелер-даа саналдаан.

Партия хооркомунуң ажылдакчылары, ылангыя секретарьлары Б. П. Свинцов, Г. Ш. Моңгуш, М. А. Кыргыс күш-ажылчы коллективтерге чеде бергеш, партия эге организациязынга барып, оон ажыл-иши-биле таныштас, аңаа дузалашпас, чүгле удуртукчулар-биле ужурашкаш, ажыл-херээн кылып алгаш чорүй баар багай чаңчыл ам-даа уламчылап турарын дайыннын болгаш күш-ажылдың хоочуну Н. В. Поляков хоммудап чугаалаан. Шак ындыг чоруктар чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринде таваржып турар. Бо болза партия эге организациязының ролюн, ат-алдарын кудулалдып, ажылын суларадып турарын ол айыткан.

Хоочуннуң саналынга өске делегаттар база каттыжып, СЭКП хооркомунуң ажылдакчылары партия эге организацияларының ролюн, харысалгазын, дайынчы арга-шиңгээзин бедидери-биле партия эге организацияларының секретарьларын, соңгулдалыг активти эки өөредирин, практиктиг дузаны, деткимчени доктаамал көргүзерин негээн. Бир эвес ындыг дээштиг хемчеглерни албас болза, эде тургустунуушкуннуң кол звенозунуң ажыл-чорудулгазын амгы үениң негелделеринге чедир көдүрери болдунмазын айтып турган.

Черле ынчаш, СЭКП хооркомунуң бюрозу, секретарьлары, оргкилдизи (эргелекчизи Н. Т. Баскакова) эге организациялар-биле ажылды элээн суларатканы тодаргай. Хоорайда 151 партия эге организациязының секретарьларының 50 хуузу чоокта чаа эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралдарга солушкан, азы чаа кижилер соңгуткан. Ол чүнү көргүзүп турарыл? Хандыр бодап көрзе эки хире. «Тыва суг мелиорация» каттыжыышкынының демир-бетон кылыглар заводунда, «Кызыл агроүлетпүртранс-2» транспорт бүдүрүлгезинде, Кызылдың электри станция тудуг эргелелинде, даараныг фабриказында, хоорайның харылзаа бөлдиринде партия эге организациялары коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларны шиитпирлээринге кандыг-даа салдарны чедирбейн турар. Оон чылдагааныындан мурнунда партия организацияларының секретарьлары турган Н. Р. Попованы, А. А. Сермаакинни, А. Г. Верникти, Р. К. Моңгушту, Л. Н. Голубцованы коммунистер катап соңгуваан.

Кошкак ажылдыг партия эге организацияларынга кандыг дузаны хоорком чедирип турары-даа, моон соңгаар оларның-биле канчаар ажылдаары-даа билдинмес.

Хоорайның 56 бүдүрүлгезин болгаш организациязы боторугла-чарылгаже, коллективтиг кээрээже шилчээн. Үндезин экономиктиг реформаны боттандырып турар үеде мында партия эге организациялары-биле кандыг ажылды чоруткалын илеткелчи ыттаваан. «Бот-оругла-чарылганы непередип турарының талазы-биле чамдык партия организацияларының ажылын бюрога чугаалашкан» деп чүгле чаңгыс домак илеткелде бар. Бодап көөрге, мында партия организацияларының ажылының дуржулгазын, четпестерни айтыр турган. Моон соңгаар ажылдаарынга ол дузалаар болгай.

Хоорайның дыка хөй партия эге организацияларының хуралдарынга СЭКП хооркомунуң отчёт илеткелиниң төлевилелин чугаалашкан, аңаа коммунистер болгаш партия кежигүнү эвестер партия хооркомунуң ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр элээн эвес саналдарын, шүгүмчүлелдерин киирген турган. Ындыг-даа болза, Б. П. Свинцов илеткелинге оларның кол-колун безин киирип албаан. Ол хуралдарны эрттирген, коммунистерниң санал-оналын алган хереэ чүл? Хоозун ажыл болган ышкажыл. Коммунистерниң саналдарын, шүгүмчүлелдерин ынчаар үнелеп болур бе?

АДЫН, УЖУР-ДУЗАЗЫН КӨДҮРЕР

Партия кежигүнүнүң адын болгаш ужур-дузазын бедик, улам бедик көдүреринче В. И. Ленин доктаамал сагыш салып чораан. Ленинчи чагыгларга дүүштүр коммунистерни партияның херээнге бердинген, идейлиг бүзүрелге, коммунистиг моральдың ёзузунга кижизидерин, оларның күш-ажылга болгаш нийтилел-политиктиг амыдыралга авангардчы ролюн бедидерин партия организацияларынга даасқан. Конференцияга бо дугайында чугаа шыңгыы болган.

Коммунистерниң аразында ажылынга, хөй-нийтиниң херээнге идепкейлиг, амыдыралга телептиглер улус ажыл-агыйының кайы-даа адырында эвээш эвесин илеткелчи болгаш санал бергеннер адап турганнар. Партия эге организациялары коммунистерниң авангардчы ролюн бедидери-биле нийтилел-политиктиг аттестацияны эрттирип, отчёттарын дыңнап, характеристикаларын бадылап турар. Хоорайда материалдыг бүдүрүлгеде 1829 коммунист ажылдап турар, оларның иштинден 147 кижи он ийиги беш чылдың баштайгы үш чылының, 268 кижи бо чылдың планныг онаалдаларын күүсеткен.

СЭКП хооркому, партия организациялары коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче угланган тодаргай ажыл чорутпайн турарын конференцияга шүгүмчүлээн. Ооң уламындан коммунистерниң аразында эрге-дужаалын соора ажыглаар, даасқан ажылынга ээ-харысалга чок, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр, кем-херек үүлгедир, арагалаар кижилер бар болуп турар. Отчёттуг үениң дургузунда СЭКП-ниң Уставының негелделерин хажыдып, партийжи чурумну үрээни, эрге-дужаалын соора ажыглааны, арага-дарыжа хандыкшааны дээш 191 кижи СЭКП кежигүнүндеп үндүрткен, 133 коммунистке шыңгыы партийжи хемчегни онаалаан. Арагалап турганы дээш аваа-бүдүрүлгеден В. Я. Дорофеев, «Мөңгүлек» туркомплекизиниң директору турган В. П. Павлов, спорт школазының директору турган Б. М. Чекпек, күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы турган Э. Б. Чоксум болгаш өскелер-даа партиядан үндүрткен.

Кадрларны шын шилип алырынче, ажылга таарыштыр тургузарынче, кижизидеринче партия хооркому ёзулуг партийжи кичээнгейни салбайн келгенинден оларның иштинде онаашкан ажылын эде тургузарының дээштиг хемчеглерин албайн, эгги ёзу-биле ажылдап турган, бодунуң коллективиниң кежигүннериниң идегелин ажыл-херээ-биле бүзүретпейн турарлар бар, оон уржуундан ажылындан үндүрткеннер эвээш эвес.

Эде тургустунуушкунну бодундан эгелээш, СЭКП хооркому, ооң аппарадының ажылдакчылары коммунистер болгаш чон ортузунга ажылдаарының үлегерин өске партия организацияларынга көргүзер турган, ону чедип албааны конференцияга шүгүмчүлээн. СЭКП хооркомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов, ийиги секретары Г. Ш. Моңгуш элээн каш чылдар ажылдап-даа турар болза, чамдык күш-ажылчы коллективтерге ам-даа барбаан, ажылчы чон, коммунистер-биле ужуражып көрбээн. Партия хооркомунуң кежигүннериниң идепкейлиг ажылдаарын безин чедип албаан. СЭКП хооркомунуң кежигүннери Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы А. Д. Ховалыг, «Чо-

(Уланчызы 2-ги арында).

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕН ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРЕР ҮЕ КЕЛБЭЭН БЕ?

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арнында).

...чек» ательезиниң даараныкчызы А. К. Ерина, дааранылга фабриказының даараныкчызы Х. С. Ооржак чүгле пленумнарга олуржуру-биле кызыгаарлаттынган. Пленум кежигүннериниң аразынга төлеп чок кижилер база турган, оларны оон үндүрген. Бо чүнү чугаалап турарыл? Коммунистер-биле ажылдың четпези-дир.

«Тыва автоорук» девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынында партком секретары В. А. Асонычев сөс алгаш, коммунистерниң ат-алдарының, ролюнуң, харыысалгазының сөөлгү үеде кудулааның дүвүрел, сагыш човаашкын-биле чугаалааш, ол болза партия организацияларының багай ажылы дээрзин айыткан. Сөөлгү үеде партия кежигүнүнден эки туразы-биле үнер күзелдиглер безин илереп турар, ындыг бодалдыг ийи кижи барын ол дыңнаткан. Бо факт болза коммунистер-биле ажылды дүрген үндезинниг-биле эде тургузарын негеп турарын оратор чугаалаан.

Конференцияга санал берген делегаттар онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чок, чоннуң үнүн дыңнап, оларның-биле сүмелешпес, дүжүметсиг чамдык удуртукчуларның дугайында шүгүмчүлээн. Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну Н. В. Поляков саналынга республиканың амыдырал хандырылга девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының чигирге директору С. С. Буяндының эде тургустунуушкун дээш демисешпейн, орта моондактап, боду хууда сагылга-чурумну үреп турарын айыткааш, ооң ажыл-чорудулгазын хынап, шыңгыы кижизидилге ажылын чорударын саналдаан.

Бо бүгүден алгаш көөрге, СЭКП хооркомунуң, партия эге организацияларының коммунистиң адын болгаш ужур-дузазын көдүрер дээш чорудуп турар ажылы партияның негелдезинге ыракта четпес. Ол чорук ээ-харыысалга чок чорукту, четпестерни болдуруп турар. Шүгүмчүлелден түңнелди үндүрер, ону чайладыр дээш боттуг хемчеглерни алыры СЭКП хооркомундан, ооң бюрозундан, секретарьларындан негеттинип турар.

Партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин болгаш коммунистерниң авангардчы ролюн доктаамал бедидери хоорайның партия организациязының мурнунда салдынган, ылаңгыя аъш-чем, чурттаалга тудуунуң программаларын, социал болгаш амыдырал хандырылга айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээринге, четпестерни чайладырынга дузалаарын конференцияга айыткан.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин конференцияның ажылынга киришкен болгаш чүве чугаалаан.

Партийлыг отчёт-соңгулдалыг кампаниязы кончуг харыысалгалыг үеде эртип турарын ол демдеглээн. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, ТК-ның ооң дараазында болган Пленумнарының болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының салган сорулгаларын амыдыралга боттандырарынче угланган партия органнарының, аппараттың ажыл-чорудулгазын хуралдарга болгаш конференцияларга коммунистер шыңгыы негелделиг, шүгүмчүлекчи, ажыл-агыйжы ёзу-биле сайгарып, чугаалажып турар. Отчёт-соңгулдалыг кампанияның онзагай чүүлү болза коммунистер боттарының ажыл-чорудулгазынга боттары бүгү талалыг болгаш чөптүг үнелелди берип турары болур. Бо чүгле соңгулдалыг партия органнарының отчёду эвес, бүгү коммунистерниң чурттуң, партияның, чоннуң мурнунга отчёду-дур.

Бөгүн коммунист бүрүзү революсчу эде тургустунуушкун үезинде бодунуң ол чугула херекке кайы хире киржилгезин тодаргайын, аңаа боду үнелелди берип турар. Ооң-биле чергелештир үстүнде турар партия органнарының ажыл-чорудулгазынга чөптүг үнелелди шыңгыы негелделиг-биле берип турар.

СЭКП хооркомунуң отчёт илеткелинде хоорай амыдыралының бүгү адырларында эде тургустунуушкуннуң чорудулгазын амгы үениң негелделерин ёзугаар дүргедедирип, ажыл-херекти бурунгаарладырының кандыг хемчеглерин алганын айыткандыр. Бо ажылга долу болгаш чөптүг үнелелди бээри эң-не чугула болуп турар.

Красноярск крайның ажылмынчылери-биле ужуражылгаларга, Орел хоорайга чурттуң арендаторлар коллективтериниң төлээлекчилери-биле ужуражылгага болгаш чөвүлел хуралга Михаил Сергеевич Горбачев практиктиг ажыл-херекче шилчиириниң эргежок чугулазын, эде тургустунуушкунну бурунгаар шимчедирип, ооң тывылдырганы үндезин чаартылгаларны ханыладырын болгаш хөгжүдерин чаңгыс удаа эвес демдеглээн. Амгы үеде партия эге организацияларынга, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге тодаргай тургузукчу ажылды калбартыры эң-не чугула.

Партия хооркому, ооң бюрозу отчёттут үеде организакчы, политиктиг болгаш идеологтуг ажылга улуг курлавырларын болгаш аргаларын долузу-биле ажыглаваанын айтыр ужурлуг. Революсчу чаартылгаларның негелделерин ёзугаар хоорайның партия организациязының, ооң бүгү звенозарының—хооркомунуң, парткомнарының, партия эге организацияларының, партбелүктерниң, бүгү коммунистерниң организакчы болгаш мобилизакчы ролюн амдаа өрү көдүрер ужурлуг бис.

Партия болгаш совет органнарының функцияларын аңгылап, ылгаарының чугула ажылы чуртта чорул турар, бо айтырыгга Г. Ч. Ширшин доктааган. Бо талазы-биле ажылды бистиң республикада чорудуп турар. Конференцияга санал берген чамдык делегаттарның чугаазында партия хооркому хоорайның амыдыралынга хамааржыр бүгү айтырыгларны — ажыл-агый, амыдырал хандырылга болгаш өске-даа айтырыгларны шиитпирлээринге киржирин айыткан. Ооң-биле чергелештир бо ажыл-агый айтырыгларын улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскому, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның удуртукчулары кайы хире шиитпирлеп турарын эвээш чугаалаан. Бөгүн шуут чаа байдалда ажылдап турар болгай бис, партия органнары Советтерни болгаш ажыл-агый органнарын солуур, ажылды чергелештир кылыр эргени оларга бербээн.

Партия хооркомунуң, партия эге организацияларының организакчы ролюн бедидери эргежок чугула. Чамдык коммунистер немелде харысалганы бодунга алыр, инициатива үндүрер хөөн чок болуп турарын билир бис. Чамдык партия эге организацияларының секретарьлары коммунистер-биле кандыг-даа ажыл чорутпайн, чүгле кежигүн дадывырын чыыры-биле кызыгаарлаттынып турар. Ажыл-херекке шак ындыг хамаарылга-биле эптежип болбас ужурлуг. Партия эге организацияларының бюролары, секретарьлары коллективтерде организакчы болгаш политиктиг ажылды баштаар, кижилер-биле доктаамал харылзааны тудар, оларның идепкейин хөгжүдер, эде тургустунуушкунуң чугула сорулгаларын шиитпирлээринге массаны хаара тудар, баштаар хүлээлгелиг.

Ол ышкаш коммунистерниң авангардчы ролюн көдүрерин оратор чугулалап айыткан. Олар боттарының хууда үлегери-биле ажыл-херекке салдарны чедирер, бүгү-ле чугула айтырыгларны шиитпирлээринге киржир. Бөгүн коммунист кижи эде тургустунуушкунуң сорулгаларын, ужур-дузазын улуска тайылбырлап бээр, байдалды анализтеп билир, чонну практиктиг ажыл-херектерже эвилелдээр хүлээлгелиг.

Хоорайның амыдыралында эвээш эвес шиитпирлеттинмээн айтырыглар бар. Партия хооркому идеология ажылынче, чоннуң, ылаңгыя аныяктарның кижизидилгезинче улуг кичээнгейни салыр ужурлуг. Бо чугула херекте удуртукчулар кайы хире киржип турарын анализтеп көөр.

Кем-херек үлгедир, корум-чурум үрээр чоруктар-биле демиселди шыңгыырадырын, күш-ажылдың болгаш хөй-нийтиниң сагылга-чурумун быжыглаарын Г. Ч. Ширшин чугулалап айыткан. Аныяктарның күш-ажыл кижизидилгезинче улуг кичээнгейни салыр. Школаларның, ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң ролюн, аныяктарның болгаш уругларның кижизидилгези дээш ада-иелерниң харысалгазын бедидер. Амгы үеде культура, уран чүүл, күш-культура албан черлери, спорт организациялары эң эки ажылдаар хүлээлгелиг. Чоннуң, ылаңгыя аныяктарның интернационалчы кижизидилгезиниң айтырыглары-биле доктаамал ажылдаар ужурлуг.

Оон ыңай Г. Ч. Ширшин делегаттарның кичээнгейин эде тургустунуушкунуң эң чугула сорулгалары — чуртталга тудуун дүргедедиринче, ажылчы чоннуң аъш-чем продуктулары, бараннар-биле хандырарын, янзы-бүрү хевирниң ачы-дуза чедирилгезин экижидеринче угландырган. Хоорайның агаар бассейниниң ыжын эвээжедир талазы-биле хемчеглерни ам-даа оожум боттандырып турарын чугаалаан. Эде тургустунуушкун канчаар чорул турарын улус үнелээрде, амыдыралга эргежок чугула үндезин айтырыгларның канчаар шиитпирлеттинип турары-биле көөр апаар. Бо дугайында партия хооркому, ооң активи, коммунист бүрүзү доктаамал билген турарын түңнелинде ол айыткан.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин күүседириниң хемчеглерин айыткан доктаалды конференция хүлээп алган.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Хоойлулар төлевилелин чугаалажып тур бис

ДЕПУТАТТАРНЫ СОҢГУУР БЕ, АЗЫ ХУВААЛДА ЁЗУГААР ТОМУЙЛААР БЕ?

Төлевилелдер-биле кичээнгейлиг таныштым. Демократчыдылганы, ажык-чарлыг чорукту калбартырынга ук төлевилелдер чугула черни ээлээри чугаажок.

Ыычалзажок, кижиниң караанга илдиге бээр, бо үениң негелдезинден хажып турар хевирлиг чүүлдер бар-дыр. Бир эвес партия кежигүннерин, кежигүн эвестерни, комсомолчуларны, чогаадыкчы эвилелдер кежигүннерин чежени соңгуурун хуваап турар болза, оларны кандыг соңгулда дээрил? Ындыг хуваалданы мурнунда-ла кылып турду. Ынчап чүгле хоорайның, районнуң, областың партия комитеттериниң аппараттарынга хуваап турган болгай, соңгукчулар чүгле аңаа чагыртыр турган. Хоойлуга өскерилгени киирип тура, ол-ла хевээр арттырар чорукту болдурган херээ бар бе?

Бир эвес бо өскерилгелерни ол хевээр хүлээп алыр болза, организациялар, чамдык эвилелдер боттарынга хөй депутат олутту дилеп эгелээри чадавас. Бир-ле чогаадыкчы эвилелдиң удуртукчузу бүрүн эргезиниң хуусаазы дооступ турда, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазынга келгеш: «Эде тургустунуушкун ам-даа доозулбаан-дыр, суг кешпээнде аътты солуп болбас» дизе канчаарыл? Ол «үнелелден» ээзи хөй депутат олутту ук чогаадыкчы эвилелге «хайырлаппас» бе?

Депутат олут бүрүзү дээш хөй мандаттыг система тургузар дээнин деткип тур мен. Бо удаада база чогаадыкчы эвилелдер, партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары боттарының кандидатураларын тус-тус депшидер. Чижээ, улус депутадынга кандыг-бир кандидатты чогаадыкчы эвилел аңгы азы партия организациязы-биле кады депшидип болгай, чүге дээрге ол чүгле тергиин ыраажы эвес, партийжи даалганы тергиин эки күүседип турар идепкейлиг коммунист-тир.

А соңгулда үезинде соңгукчулар ооң депутат болуп шыдаар-шыдавазын барымдаалап бадылаай-ла.

Мындыг байдалдарда соңгулдалар үезинде дараазында таварылга үнүп кээп болур: кайы-бир соңгулда округунга партия азы комсомол организациязының кандидатуразы эртпейн барган дижик. Ында багай чүве база чок. Чүгле ук организация бодунуң ажыл-чорудулгазын улам ханы сайгарып, улам шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрүп турар апаар. Бистиң чаңгыс партийлыг политиктиг системавыска улус депутаттарының хөй мандаттыг соңгулдалары чоннуң партияга бүзүрелиниң тодарадыкчызы, ол ышкаш партияның чон-биле харылзаазының илередикчизи апаар. ССРЭ Конституциязынга өскерилгелерге хамаарыштыр мындыг чүүлдү сайгарып көөрүн саналдап турар мен: «Улустарның болгаш национальностарның бот-догуннаар» эргезиниң утка-шынарын улам ылаптыг тодаргайлаары чугула. Чугаа чүнүң дугайында боол турарыл?

Ведомстволарның бүрүн эргелиг чоруу, политикага, экономикадан хоорук идеология ажылынче угланган хажыдыышкын улуг хорага чедирген. Күрүнениң экономиказынга эвес, а харын тус-тус кижилерниң ажылга харысалгазынга, чүткүлүнге ындыг байдалдар хораны чедирген деп бодаар мен. Чижек кылдыр мындыг чүүлдү кирип болур. Мен кедээ суурга төрүттүнген, өскен кижи мен. Бистиң суурувуска 30-40 чыл бурунгаар ажыл-хожул чок, улчумал кижилер чок турган. Бичии-даа, улуг-даа кижилер ажыктыг ажылдыг, мал кадарып, туйибу бүдүрүп, чугай өрттедип, кандыг ажыл кылбайн турду дээр. Дарганнар, ус-шеверлерниң ажылы канчаар үнелеп турду. Ам болза ол ус-тывыш үлетпүр ажылдарының кандыг-даа ора-сомазы кедээде артпайн барган. Ведомстволарның бүрүн эргези, ол-бо ажылды тускай хуваалда ёзугаар кылыр дээр бодал мындыг чүүлдерге чедирген.

Оортан азырадыкчы хөөннер тывылган, а ол азырадыкчы хөөнден социал таарымча чок чүүлдер үнген. Дыка хөй кижилер кылыр ажыл чок, улчумалдар апарган. Сезоннуг ажылдар (сиген кезилдези, дүжүт ажаалдазы чижектиг) соонда, шын утказы-биле алыр болза, ажыл чок чорукка таваржыр кижилер турду. Ындыг чорук ылаңгыя аныяктар аразынга хөй таваржыр. Ажыл чокталыышкын-биле дорт холбашкан кем-херек үүлгедир, оорлаар, арагалаар чоруктар кызырылбайн турар. Мындыг байдалды сактып болур бис. Шаанда бүдүн районга 1-2-ле участок шагдаалары турду. Оларның онзагай кылыр ажылы-даа чок, чүге дээрге янзы-бүрү хажыдыышкыннар эвээш, кижи бүрүзү бодунуң ажылын кылып, өскээр чардыгар арга чок турган. Ам болза суур бүрүзүнде участок төлээзи, харында чаңгыс эвес, бар-даа болза, оларның ажылы бөш ажыг, янзы-бүрү үүлгедиглер ол хире кылдыр көвүдээн.

Кижилерни сургап, политсеминарларны, кичээлдерни эрттирип, доктаал, шиитпирлерни өөредип-даа турар. Телевизор дүн-хүн чок ажылдап, саазын чедишпес кылдыр солуннар үнүп-ле турар. А хоойлу-чурум хажыдыышкыннары уламчылап-ла турар...

Чүнү кылза экил? Ооң мурнунда турганын катап чедип алыр: кижи бүрүзүн, аныяк-чалыы, улуг-даа кижилерни доктаамал, сонуургалдыг, орулгалыг ажыл-биле болуунуг чурттап турган черинге-ле хандырар. Ол дээш суурларга үлетпүрнүң кедээде чиг эт ажылдап кылыр бичии бүдүрүлгелерни, заводтарны болгаш фабрикаларның улуг эвес филиалдарын тургузар, ажылчын аңгыны, инженерлерни кедээже көрүндүрер, оларның дузазы-биле эрги ус-тывыш мергежилдерин диргизер херек.

Кедээде ажыл чок кижилерни хоорайже хаара тудуп, ажылга тургузар дээн чижектиг саналдарлыг кижилер база бар харын. Ол чорук кедээниң экономиказын улам дорайтадыр. А хоорайлар түр ажыл дилээн артык кижилерниң сыңныр чери апаар, социал айтырыглар улам чидиглелир.

Улус депутаттарынга, аңгы-аңгы деңнелдерниң аппараттарының саазын шуудуп орар даргаларынга бодаарга, бо айтырыглар илдең көскү болгу дег. Чогум-на ынчангаш улус депутаттары эрге-чагыргазы бүрүн ээлээш, бо айтырыгларны шиитпирлеп шыдаар деп бодаар мен. Тус-тус девискээр бүрүзүнүң экономиктиг айтырыгларын шиитпирлээринге тускай эртемниглерниң, айтырыгны билир кижилерниң күжүнүң каттыжылгазы херек болгай. Ындыгның хараазындан черчерниң азы девискээрниң Соведи бодунуң составынга өске девискээрлерден, чурттуң хөгжүлделиг, политиктиг төптеринден депутаттарны соңгуп алырынга сонуургалдыг болур ужурлуг. Чүгле бодунуң күжүнге идегевейн, дузаа, деткимчеге даяныр болгай.

Кижилерниң амыдыралында амгы таарымча чок чүүлдер чүвени дашты-биле көөр кижилерниң сеткилинге националисчи хөөннерни тывылдырып турары чажыт эвес.

«Улустарның бот-догуннаар» эргезин улам ылаптыг тодарадыр дугайында мээң саналым моон үнүп турар. Ону ССРЭ-ниң составындан үнер эрге кылдыр көөр болза, канчап-даа таарышпас. ССРЭ улустарының найыралынга, дем каттыжылгазынга үндезилеттинип тургустунган болгай. Ону үе-чаза соп алыры дээрге, чаңгыс-даа национың, биче-даа улустуң эрге-ажыктарынга дүүшпес.

Ол билиишкинни ССРЭ-ниң составында республикаларның, крайларның, областарның, автономнуг тургузугларның бот-эргелели кылдыр хөгжүдерин саналдап турар мен. Олар бүгү чурттуң бот-орулга-чарылга системазы-биле холбаалыг девискээр аайы-биле бот-орулга-чарылгалыг болур ужурлуг.

Хөй националдыг девискээрлерге өөредилгени төрээн дылга чорутпушаан, националдар аразының билчилгезиниң, харылзажылгазының дылы—орус дылды өөренир, шуут ол дылга чүгле чугаалажыр, харылзажыр эвес, а харын бодаар кылдыр ынчаар ханыладыр херек.

Күрүне органнарының төлевилелде саналдааны тургузуунуң дугайында каш сөс. Эргелеп башкарылганың ССРЭ-ниң улус депутаттарының съезди —ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы— ССРЭ-ниң Дээди Соведи—ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму — палаталар, доктаамал комиссиялар болгаш комитеттер дээн чергелиг тургузуу нарын, хөй чадалыг. Ол эрги-ле бюрократчы министерстволар тургузуун кататтай бербес бе? Эрге-чагырганың дээди органының тургузуун эвес, а кылыр ажылының үт-шиин сайзырангайжыдары чугула деп саналдыг мен.

Доржу БУЗУР-ООЛ.
Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының директору, техниктиг эртемнерниң кандидады.

«КЫЗЫЛ» СОВХОЗТУҢ НОГААЖЫЛАРЫНДА

Кызыл хоорайның төп рыногунда улуг эвес шил магазинде ногаа аймаан, ээшпиче-даа бол, кыжын, чайын садып турар. Ногаан согуна, огурец дээш өске-даа ногаа аймаан оон кыжын безин садып ап болур. Ол дээрге ногаа өстүрүп турар «Кызыл» совхозтуң бодунуң магазини-дир. Чүгле бо магазинге эвес, хоорайның өске-даа магазиннеринге ногаа аймаан мурнуку чылдарга деңнээрге, хейиү садып турар апарганын кызылчылар эскерген боор. Ногааның магазиннерге белен үзүлбес апарганы «Кызыл» совхоз продукция бүдүрерин көвүдеткени-биле база тайылбырлаттынар. Эрткен чылдың тос айынга деңнээрге, чонга янзы-бүрү ногаа аймаа садарын 1988 чылдың тос айында совхоз 33 тоннага көвүдеткен. Ооң-биле чергелештир совхозтуң бүдүрген продукциязының шынары эдээн экижээн. Продукция бүдүрериниң бо чылдың он айының планын 105 хуу күүсеткен. Кызыл хоорайның болгаш чоок районнарның чурттакчы чонунга 640 тонна ногааны саткан.

Продукция бүдүрерин көвүдедиринге идиглиг болган чүүл—ногаажыларның 18 звенозун коллективтиг керээже шилчиткени. ногаажыларның ажыл төлевирин оларның ажылының төнчү түңнели-биле дорт хамаарыштырганы. Ээзи чарыгдалды үндүрүп, хөй ногааны өстүрер болза, ногаажыларның шалыны көвүдээр. Коллективтиг керээ кижилерниң ажылынга харысалгазын күштелдирген. Ажылды ынчаар организастаан соонда, 1988 чылдың 10 айында 200 муң рубль арыг орулганы «Кызыл» совхоз сайгарган продукциязындан алган. Ногааның бот-үнези чиигеп эгелээн. Бир центнер ногаа аймааның бот-үнези план ёзугаар 130 рубль турган болза, а херек кырында ону ногаажылар 125 рубль чедир чиигеткеннер.

О. И. Гладкихтиң удурткан звенозу эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турар. Звенода ийи кижи бар. Ольга Ивановна биле ооң эжи Тамара Александровна Молчанова. Олар кедээ бо чылын 32 тонна огурец, помидорну тарып өстүрер планныг турган, ноябрь 7-ге чедир 38 тоннаны өстүргеннер. Чыл төнчүзүнге чедир 2 тонна ногааны өстүрерин олар хүлээнген. 1988 чылда Ольга Ивановна биле Тамара Александровна 58 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер ужурлуг, а херек кырында 60 муң рубльдиң продукцияны бүдүрген. Планны ажыр күүсеткени, продукцияның шынарын экижиткени, камналгалыг ажылдааны дээш 2500 рубльди шалынга алырлар. Ам олар кайызы-даа айда 250 рубльди чээли шалынга ап турар. Чыл дургузунда ажылының төнчү түңнели-биле кижи бүрүзү 5 муң рубльди шалынга ажылдап алыры санаашкыннарда көрдүнген.

Ажылга харысалгалыы, ногааны өстүрериниң технологиязын шыңгыы сагып турарындан оларның тарып өстүрүп турар огурец, помидорунуң дүжүдү бедик. 1 дөрбелчин метр черден 15 килограммдан хевей ногаа аймаан ажаап ап турарлар. Продукция бүдүрерин олар оон-даа көвүдедип болурлар ийик. Чүгле ногаа өстүрер черниң дериг-херекселиниң үрели бээри, теплицалар иштинге чылыгны технологияның негелделеринге дүүштүр тудуп шыдаваан турары шаптык боор турар. Чижээлээрге, март айда теплица иштин соок болганындан, огурецтерниң өзүмү өлген. Катап чаа өзүмнер олуртуп өстүрер ужурга таварышканнар.

Ольга Ивановнаның звенозундан аңгыда Тамара Васильевна Атыпаковнаның, Лидия Ивановна Удинаның дээш, өске-даа звенолар планныг онааддаларын ажыр күүсеткеннер.

Чайгы үеде теплицадан дашкаар ногаа өстүреринге өг-бүле керээзин «Кызыл» совхоз чарып турар. Эрткен чайын Николай биле Валентина Щадриннерниң өг-бүлези 3 га черге 30 тонна капуста өстүрер керээни чаргаш, хүлээлгезин үш катап ажыр күүсеткен. Га бүрүзүнден 360 центнер капустаны ажаап ап, совхозка 109 тоннаны дужааган. Щадриннерниң өг-бүлези амгы үеде теплицада ногаа өстүрүп турар. Өг-бүле болгаш коллективтиг керээ-биле ажылдааш, бедик көргүзүглерни чедип алгаш, улам бурунгаарлап, келир чылда аренда керээзинче шилчиирин бодап турарлар. «Кызыл» совхоз чаа теплица тудуп турар. Ооң тудуу доосту бээрге, О. Гладкихтиң, Т. Молчанованың, Н. Щадриннин өг-бүлелери арендалап алыр күзелдиг. Ынчан теплицаның ажыглалы экижип, ногаажылар боттары башкарлып ажылдаар апаар.

Ногаажыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды «Кызыл» совхозта тургузуп турар. Удавас ийи каът бажыңның тудуу доостур. Столованы, магазинни, эмнелге база амыдырал хандырылга пункттарын анаа ажылдар. Ногаажыларның бедик бүдүрүкчүлүг ажылдааны орулганы совхозка киирген. Ооң түңнелинде ажылчыннарның социал байдалын экижидеринге херек акша-хөреңги база тыптып турар апарганы ол.

Ажылды организастаарының экономиктиг аргаларын ажыглап эгелээни ногаа өстүрер шөлдерин, дериг-херекселдиң ажыглалын экижиткен, боттарының ажылынга ногаажыларның харысалгазы бедээн. Бүдүрүлгениң сорулгаларын ажылчыннарның материалдыг сонуургалы-биле харылзаштырганы баштайгы түңнелдерни берип эгелээн.

Ким-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Аңчылар (солагай таладан) Федор Архипович Рассказов, Георгий Васильевич Бедарев. «Тоора-Хем» совхозтуң аныяк аңчызы Александр Дүндей аңныыр-тывыш чери-биле керээ чаргаш, ырак сыннарже чорупкан.

Аңныыр-тывыш черинде доктаамал ажылдап турар аңчылар чайгы үеде чочагай болгаш оон өске-даа херектиг үнүштер чыырының планныг даалгазын ажыр боттандырган.

— Бо чылгы даалгавыс улуг. Тайгага баргаш, бир ай аңнаар, диииннээр бис — деп, даржулгалыг аңчы Федор Рассказов чугаалады.

«Тоора-Хем» совхозтуң аңчызы Александр Дүндей эрткен чылын база элээн олчалыг келген. Бо сезонда ол өске эш-өөрү-биле кады аңнап чорупкан.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Бир чагаага хамаарыштыр

СААР ИНЕК АРБЫДАЗЫН

«Шын» солуннуң корреспондентизи Кодур-оол Оюннуң «Саар инээм чүге чогул?» деп чүүлү парлаттынганындан бээр элээн үе эрткен. Ында кончуг чугула айтырыгны көдүрүп турар дээрзин аңаа харыы кылдыр үнгүлээн материалдар бадыткаан болгай. Шынап-ла, ооң соонда тус-тус чурттакчылар база черчер Советтериниң күүскомнары-даа чамдык түңнелдерни черле үндүрген боор деп бодаар мен. Ол дугайын бистиң Сүт-Хөл кедээ Совединде байдалдан көрүп болур.

Бистиң суурда амгы үеде 652 өреге бар. Бо чылдың январь бирээде чизе-биле алырга, чурттакчыларда 625 мыйыстыг бода мал, ооң иштинде саар инек 319, ол ышкаш 590 хой, 1147 өшкү, 169 хаванныг бис, аът 40, тоолай 19, дагаа 29. Мурнуку чылдардан черле көвүдээн.

Корреспондентиниң материалында болза, өреге бүрүзү саар инектиг турарын чедип алыр сорулга салган. Сүт-Хөл кедээ Совединиң күүскомунуң секретары Валентина Серен-Доржуевна Сат-биле ол талазы-биле чугаалажырымга, суурда өг-бүле бүрүзү саар инектиг болур күзелдиг, ынчангаш ону тыптыышын алырының аргалын-на херектеп турар. Ындыг болганда, инек садып алыры-биле билдиришкиннерни 38 кижи киирген. Аңаа көрдүнген акша-төгериктиң шаа-биле амдывызында чүгле 7 өг-бүлеге чээлиин берген, олар инектерни саткылап алган, ам сүдүн саап ижип олурар. Арткан хамнатылар дараазында чылдарда чээли акшазын алыр.

Чүгле бо чижектен алырга, чурттакчы чоп саар инектиг болурунче солунга үнген материал черле кыйгы салганы илден-дир. Ам Сүт-Аксы суурда 168 өрегеде саап ижер инек чок. Аргалыг-ла болза, өг-бүлелерниң күзелин хандырып, инек садып алыр акша-хөреңгини көвейтир берзеле эки чүве-дир ийин. А кооперативтер тургузарынга канчап акша-хөреңгини көвейтир берип турар деп? Ынчаарга «Саар инээм чүге чогул?» деп чүүлге шиитпирлезе чогуур айтырыг болза, малдың кадазы дээрзин автор база өске-даа эштер бижигилээн чүве. Ол харын черле чөптүг айтырыг. Инекти кадарарын организастаары берге-дир ийин. Аңаа база-ла бистиң Сүт-Хөл суурнуң керээлиннер: кедээ Советтиң күүскому саар инектерниң кадатын май 15-тен эгелээн. Кадарчылар Дииимей Куулар, Савыр-оол Монгуш оларның-биле керээни чарган. Кылган чүүлдү кылды дээр. А кадарткан инектерниң хелезиниң кедээ Совет күүскомунуң ажылдакчылары ээлеринден ай санында тыртып берип келген. Ол черле таарымчалыг арга болур чорду.

Ынчангаш ам май 15-тен эгелеп, ийи кадарчы 148 инекти хүлээп алгаш, Хемчик арнынга, Арыгда-Тей, Дээрбе-Арны бо черлерге кадарып турдулар, улустуң инээ сүттүг турду. Ол ышкаш тараа, сиген шөлү черлерни ойзу база кадарып чайладылар.

База бир четпес чүүл: барып-барып кедээ Совет күүскомун дамчыштыр инектиң хелезиниң чыып турда, чамдык өг-бүлелер ону бербес болгудаар чорду. Малын кадартырын кадартып алыр, а хелезиниң төлевес, кандыг сагыштыг улус ындыг боор чүве ийик. Элдеп чүве.

Суурнуң инектерин май 15-те эвес, а апрель 1-де кадарып эгелээн болза эки турган. Оон аңгыда, инек кадарчыларынга аът тып берип дузалашпаан, ынчангаш боттары таныш-көрүштеринден ачылап, хелезилеп ап турдулар. Кадарчы Савыр-оол Монгуш улустан ачылап алганы ийи аъдыв база бодунуң бир аъдын оорлатты. Ол аъттарын сураглап, тыпчып бээрин Сүт-Хөл кедээ Совединиң күүскомундан база районнуң милиция килдизинден-даа дилеп турду, огулут дуза чок болду. Ынчангаш сөөлгү хүннерде ол кижи инекти чадаг кадарып турду. Мынчап кээрге, чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын, ылаңгыя саар инек азырап алырынга дыка шаптыктыг бергелер туруп кээр-дир. Черле ынчаш мал оору дыка-ла берге-дир. Бора-Тайга кедээ Совединиң күүскомунуң даргазы Д. Ондар оорлар-биле демисел дугайында бодунуң санал-оналын солунга база бижиди, аңаа чүгле чаңгыс харыы чагаа үнду. Бо хире социал чугула айтырыгны көдүргенин улус чүге деткивезил, тоон көрбезил?

Чүгле мээн инээмге, мээн аъдымга дегбес-ле болза хамаан эвес деп бодап олургулаарының чылдагааны ол болбас ийикпе.

База бир шиитпирлээр айтырыг бар: бистиң суурда улустуң хуузунда мал-маганынга сиген кезип алыр черлерни айтып бербээн, сиген, саваң сөөртүп алыр транспорт-даа бербес-тир. Бо талазы-биле Сүт-Хөлдүң хоочун чурттакчыларының бирээзи пенсионер Дапаа Соржактың хомудалы мындыг:

— Сиген кезип алыр тускайлаан шөл кайда боор. Кедээр таладар аразындан чуушкуп тургаш, бичии сиген кезип алдым. Ону сөөртүп алыр транспорт мырыңай тывылбас болур чорду. Бодум ол-бо организациялардан дилеп тургаш, пат боорда сигеп сөөртүп алдым. Хамаатыларга сиген кезип алыр тускай шөлдү, сиген сөөртүп алыр машина-техниканы бээр болза магалыг-ла чүве-дир ийин...

Сиген кезер черни үндүрүп бербезиниң бир чылдагааны болза, Сүт-Хөл суурнуң мурнуу талазында Хемчик, а артыы талазында Ак хем, ол ышкаш мал ажыл-агыйының чыжыргана плантациязы бар деп чогуур удуртукчулар ынча дээр. Оон аңгыда «Сүт-Хөл» совхозтуң тараа, сиген шөлдери харын суурнуң шуут-ла чанында эгелээн. Ол дээрге улуг-ла чылдагаан эвес-тир. Совхозтуң удуртукчулары-биле чугаалажып, дүгүржүр болза, Кара-Чыраа база Бора-Тайга девискээринден сиген кезип алтар бичии-бичии шөлдер тыпты бээр ийин. Хараган, талдарны-даа аштап алгайлар-ла. Улуска сиген, саваң сөөртүп алыры-биле машина-техника бүдүн район төвүнден чүге тывылбас деп?

Мал оорунуң дугайын үстүнде чугаалаадым. Амгы үеде бистиң суурда инектерни кадарбайн барган, октябрь 1-ден эгелээш ынчалды. Ам канчаар: чамдык өг-бүлелер боттары демнежип алгаш, инектерин ээлчежип кадарып турлар. А кадат чок инекти оорлар-ла амыраар-дыр.

Кижиниң кызып тургаш саттынып, тыптыныы алгаш, ак сүдүн саап ижип олурган инээн оор апаарга, мээң каража ышкажыл. Ынчангаш мен суурнуң инек кадарчылары-биле база чугаалаштым. Олар инектерни бүдүн чыл дургузунда-даа кадарар күзелдиг, чүгле аъттан тып бээр, дүгүржүр. Ук кадарчыларның ындыг күзелин дыңнааш, кедээ Советтиң күүскомунуң амгы даргазы В. Б. Сарыгларга чугаалаадым. Шынап-ла, ол дарга суурнуң инектерин кыжын-даа болза кадартырын чугаалажыр деп турар кижи чорду. Ол экидир.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Аксы суур.

РЕДАКЦИЯДАН: Шынап-ла, «Саар инээм чүге чогул?» деп материал үнгенден бээр үр апарды. Ол талазы-биле дыка хөй авторлар боттарының санал-оналын, хомудалдарын база дуржулгазын бижээннер. Аңаа хамаарыштыр бистер Чөөн-Хемчиктиң Чыраа-Бажы, Улуг-Хемниң Арыг-Үзүү, Кызыл районнуң Курчер, Бай-Тайганың Ээр-Хавак, Бии-Хем районнуң Өөк кедээ Советтериниң, Чадаана хоорай Совединиң күүскомнарынга шуут-ла адрестээн чагааларны парлагылаан бис. Ол күүскомнар чоннуң көдүрген айтырыгларынга харыылаар ужурлуг. Чоннуң чагаа-бижиктеринге өй-шаанда харылаар дугайында доктаал-шиитпирлер бар. Ону Советтер ажылдакчылары эки билир. Ол хиреде үстүнде адаарывыс күүскомнарның удуртукчулары ынчага чедир шимээн-не чок. Ажык-чарлыг үе болгай бо. Ынчангаш харыыларны манап артывыс. Бо айтырыгны көдүрүп, күүскомнарга хамаарыштыр шүгүмчүлээн авторлар ол дугайын утпас боор деп идегедивис.

БАЗА КАТАП

БОДУМ ТУДУП ТУР МЕН

«Шынның» клуву

ХАНАЛАР ДУГАЙЫНДА

Бөгүн бис ханаларның эң камнадгалыг хевирлерин: каркас ыяш, тууйбудан ишти хос ханаларны кылырының дугайын чугаалажыр бис. Каркас ыяш ханаларга чудук-даа, брус-даа, дилиг материалдары-даа эвээш кирер. Тууйбудан ишти хос ханалар бистиң республиканың хууда бажың тудуунда дыка эвээш ажыглаттынып турар.

КАРКАС ЫЯШ ХАНАЛАР

Каркас бажыңнарны ийи каът бедик кылдыр бээин тудуп ап болур. Бызыг болуруңуң бүгү аргаларын сагып, чотууур байдалга эки ажыглаар болза, олар өске хевирниң бажыңнарындан дудак чок, үр хуусаалыг ажыглаттынар.

Каркасты (чурук № 1) 10-дан 18 см чедир кылын чудуктардан азы брустардан тудар. Каркас адаккы база үстүкү куржагларлан, оларны тудуштурган шаңчыгларлан болгаш шавышкак өртеглерден (шавыглардан) тургустунар.

Адаккы куржаг дээрге бажыңның планын ёзугаар кылган дөрт-булуңчук, ону чудуктан азы брустан азыгларын тудуштуруп салыр. Бир эвес бажыңның шала оргазы адаккы куржагга турзун дээр болза, куржагны ийи каът чулук азы брус кылдыр кылыр. Адаккы куржагның чыдары фундаментизи долгандыр эртип-даа болур, тус-тус чагылар-даа боол болур. Бир эвес долгандыр куткан бетон фундаментиге куржагны эрттирер суг болза, бетонга демир өргеннер олурткаш, ыяш куржагны аңаа быжыглаары харын эки.

Куржагга аразы чартык метрден 1,5 метр чедир хемчээлге шаңчыг ыяштарны (брус) быжыглаар. Шаңчыгларны аргалыг болза куржагның үттээш, аңаа олуртуру чугула. Шаңчыг ыяштарының баштарын дескилээш (бажыңның кырын дескилээри-биле), үстүкү доора куржагны эрттирер. Ол куржагга соонда барып дээвиир оргаларын болгаш стропила уштары дайныр. Дээвиир оргаларын 5х20 см азы 6х20 см кылын манзалар-биле кырлай салгаш, солуп болур.

Бажыңның ол-бо талазынче ийленмезин быжыктырары-биле каркаска ийленчек өртеглерни (шавыгларны) кылыр. Оларны ханаларның иштики азы даштыкы талаларынга шаңчыг ыяштары-биле деңней (уштунчак, кирик эвес) быжыглаар. Соңга үттерин ригельдер-биле рамалаар. Ригель дээрге ийи кожа шаңчыгларның аразында тудуштурган манза азы брус ыяш болур. Соңга үдүнүң доора талаларын шаңчыглар, үстүкү болгаш адаккы талаларын ол ригельдер тургузар. Иштики — болгаш даштыкы шаңчыгларның аразында хемчээл бажыңның карказын долдурар материалдарның чылыг эрттирер шынарындан хамааржыштыр тодараттынар. Бистиң республиканың байдалдарынга хамааржыштыр хананың кылынын 20 см-ден канчап-даа чугаладын болбас.

Шаңчыгларга кылыны 2-2,5 см кылын манзаларны 90-100 мм-ниң кадагтары-биле ыяк быжыглай кагар. Манзалар аразындан кудут төгүлбезин-биле оларның иштики талаларынга руберойд, пергамин, картон азы тудугга херегээр тускай саазынны тудар. Манзаларның бажыңның иштики база даштыкы талазынче көрүнген арыннарын баш удур хаарыылдап алыр болза, ооң соонда, ону ийи катап олифтээш, мебель дагы-биле чаап ап болур. Ынчан бажыңның даштыкы хевири дыка үр үеде немелде будуушкун чокка турул болур. А иштики ханаларны доозу будук-биле чаар, ооң мурнунда тиглерни чидир марля-биле чыпшырар. А марляны чыпшырарда тускай хырба дилеп турган херээ чок, доозу-биле чаггаш чыпшырар. Бажыңның ханалары ынчан хөлчок дески апаар. Каркасты ишти, даштындан манзаны хап тура, оларның аразынга урар материалдың урдунарының эвин бодаар херек. Чүнү уруп болурул? Шлак, хирээнди, торф, харын-даа бажыңны долгандыр довурак, элезини хөй болза база таарыжыр. Чүгле кол бодаар чүүл: уруп турар материал чиик болган тудум бажың чылыг, быжыг болур.

Шлакка хирээндини, хирээндиге довуракты холуп уруп база болур. Мындыг чүвени айтып каалыңар: бир куб. метр шлактың деңзизи—1000 кг, ыяш хирээндизиниң —250 кг, торфтуу—800 кг.

Хирээндини ирилбес кылдыр үүрмек чугай азы гипс холуп алыры чугула. Саваалар хемчээл-биле оларны хирээнди 85, чугай азы гипс — 15 хуу болур кылдыр кургагга холуур болгаш урар. Хана аразының уруушкунун 20-30 см кылынның ургаш-ла, тырыыр. Элээн үе эрте бээрге дээвиир адаанда үстүкү манзаларны адыргаш, немей уруп, тырыыры чугула. Соңгалар адаан база ынчаар. Аргалыг болза соңгалар адаанга минералдыг хөвең плиталар сугары күзенчиг.

Каркас ыяш ханаларны ишти, даштындан штукатурлап болур. Хоюдугну мынчаар белеткээр: чугайлыг хоюдут — 1:3 составтыг (бир кезээ чугай, 3 кезээ элезин), чугай, дойлут — 0,3:1:5 (чугай, дой, элезин), цемент-чугайлыг—1:1:6 (цемент, чугай, элезин). Бир эвес штукатурлавас деп шиитпирлээн болзуңарза, хаарыылдап, кылдыгларны кииришкек ховуудут ыяш манзалар-биле шывар, ынчалзажок адаккы кезээн албан штукатурлап алыры күзенчиг.

ТУУЙБУДАН ИШТИ ХОС ХАНАЛАР

Бүрүңү-биле тууйбу ханалар дугайында хөй чугаалавайн, чүгле бир эвес ынчаар тудар дээн болзуңарза, ооң кылыны бистиң байдалдарывыска 90 см-ден чуга болбазын айтып каалыңар. Оон чуга хана кышкы соок үелерде иштиин талазы дерилер, шыгыыр. Бис мында Тывада эвээш ажыглаттынып турар тууйбудан ишти хос ханалар дугайында бижиксевиивис. Чүге дээрге ындыг ханаларның өртек-үнези эвээш, а быжыы бүрүңү-биле тууйбу ханалардан дудавас.

Тууйбу хананы тудуп эгелээрде ооң даштын штукатурлаар силер бе азы ол чокка тудар бе, ону ыяк шиитпирлээр херек. Бир эвес штукатурлаар болза, тиглерни хоюдуг чокка арттырары чугула, чүге дээрге штукатурка хоюдуу ол тиглерге быжыы-биле туттунар болгай.

Тууйбудан чиигеткен, ишти хос ханалар тударда тууйбуларны тудуштурар хоюдугну элезин чокка, ооң орнунга ишикип каан эң үүрмек шлакты ажыглаары чугула. Эжик, соңга үттеринге артып үнүп турар азыглар кылыр, тууйбу аразынга ооң-биле деңхемчээлдиг ыяштарны тудар, оларга эжик, соңга кастыктарын кадаг-биле быжыглаар болгай.

Тууйбу ханалар быжыг болуру-биле тууйбуну, ылангыя чайгы үеде, суг-биле шыгыдып алыры күзенчиг. Чүге дээрге кургаг тууйбу хоюдугнуң шыгын бодунче дораан тырта бээр, хоюдуг кургаг элезин, цемент холуу апаар. Тууйбуну сугга суп азы кырынче сугну кудуп болур. Ынчалзажок эмин эрттир өттүрүп болбас, хананың кургаарынга хөй үе негеттинер апаар. Кыжын тууйбуну шыгыткан херээ чок.

Хананың болгаш азыгларның дорт, дескизин часпазы-биле айтыкчы чагыларны азыг саныңга тургузар, тууйбунуң чыыр рядтарын аңаа айтыр. Айтыкчыларга быжыг хендирни шөйүп, ол ёзугаар рядтарны салыр. Хананың узуну улуг болза, 3-5 метр болгаш-ла айтыкчы тууйбуларны база салып алыр (чурук 2). Бир эвес тууйбу салыр дуржулгаңар эвээш болза, тууйбуларны баштай кургагга чыдар черлеринге салып алыңар, оларның аразынга 10 мм хос чер арттырар. Кургагга чып каан тууйбуну кедургеш-ле, ооң орнунга хоюдугну салгаш, тууйбуну катап салыр, чыпшыңдыр соктаар, тиг бир см-ден улгатпазын, шөйген хендир-биле дескизин хынаар. Тууйбу салып туруңарда арттыр үндүр кыстыра берген хоюдугну дораан дедир алгаш, хоюдуг савазынче катап урар херек. Даштын штукатурлавас дээн хананың тиглерин хоюдуг-биле бүрүн, долдуруп, бөрбайтыр шыяр. Тиглерни хана бүрүңү-биле болу бээрге база дескилеп кылып ап болур. Эжик-соңга үттериниң кырынга демир-бетон плиталарны салыр, азы кажаалааш бетон кудар.

Тууйбудан ишти хос ханаларның аразынга узун дургаар азы доора дургаар тудуштурулгаларны кылыр. Оларның аразында хемчээлин 0,5-1 метрге таарыштырар. Ынчаар туткан ханаларның хос черлерин шлак-биле, шлак болгаш хирээнди холумаа-биле, шлак-бетон-биле долдурар (чуруктар 3,4). Сөөлгү үеде ханалар аразында тудуштурулганың орнунга Н. Федотовтуң болгаш Г. Манюковтуң сүмелээн иштики уштунчак тууйбуларлыг аргазын база ажыглап турар.

Ишти хос ханалар силерге тууйбу чарыгдалын барык ийи катап кызырар, а хананың өртек-үнезин 25-30 хуу эвээжедир.

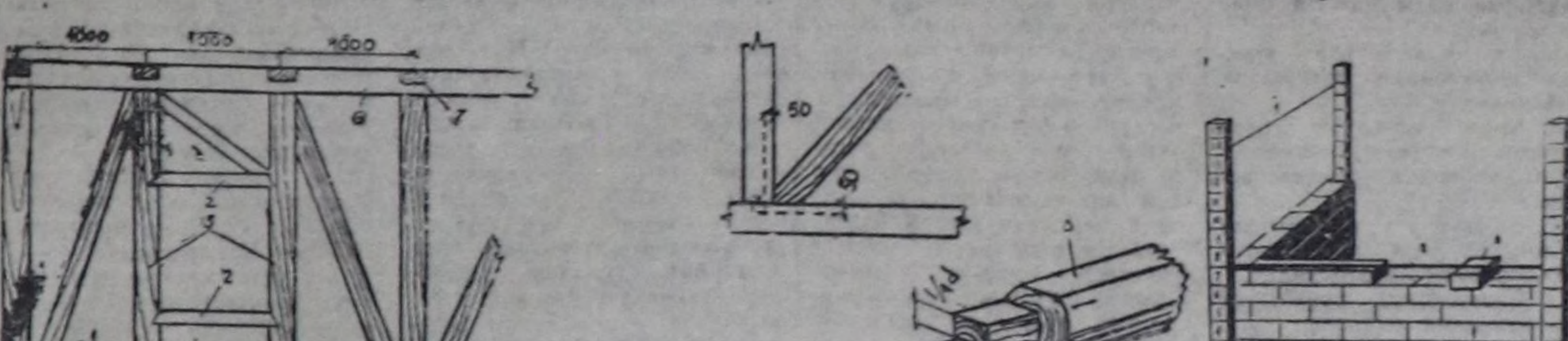

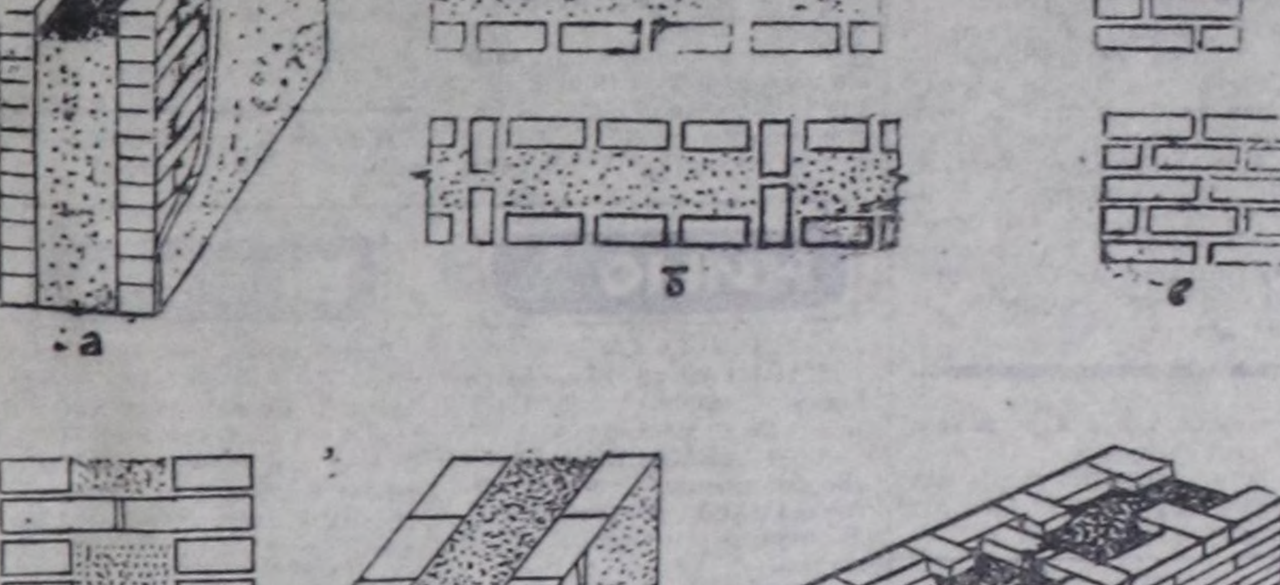

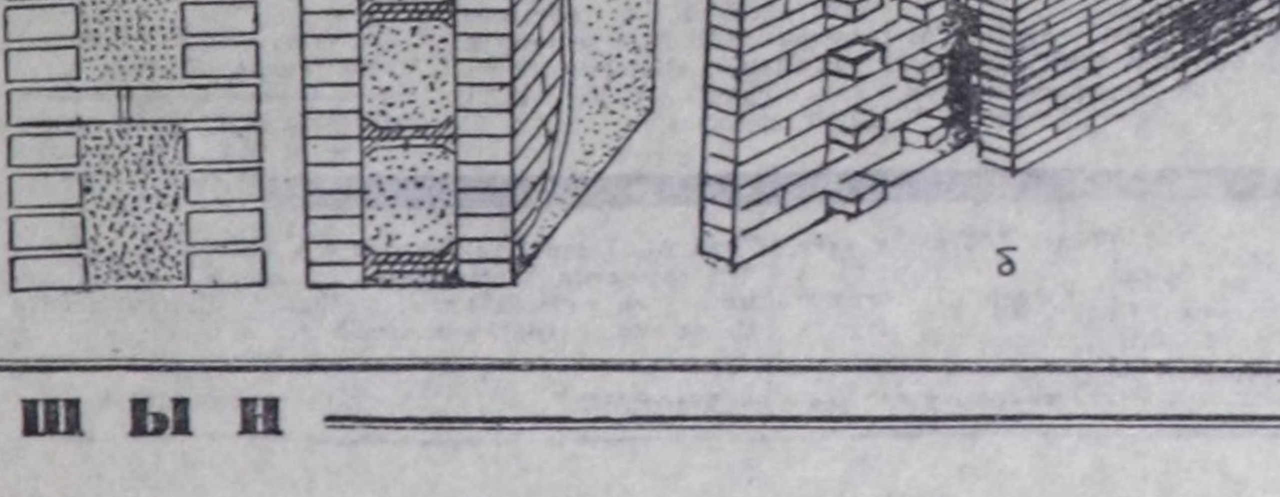

Чурук 1. Каркастың тургузуу болгаш ооң кезектери.

а — ниити хевири; б—шавышкак өртегин быжыглаары; 1—шавышкак өртег, 2 — ригель; 3—шаңчыг ыяш, 4 — адаккы доора ыяш, 5—шала оргазы, 6—үстүкү доора ыяш, 8—оорга ыяжы, 9 —доора ыяш.

Чурук 2. Чаңгыс каът тууйбу хананы салыры.

1—одуруглар көргүзер хемчээкчи чагы, 2 — хананың дескизиниң хендири, 3—айтыкчы тууйбу.

Чурук 3. Ишти хос, аразында тудуштурулгалыг тууйбу ханалар.

а—ниити хевири, б—кырындан көргүскени, в—тууйбу салырының чуруму.

Чурук 4. Доора тудуштурулгалыг тууйбу ханалар.

а—тууйбу болгаш демирлиг тудуштурулгалар, ишкээр уштунчак долу эвес тудуштурулгалар.

* * *

Хүндүлүг номчукчу! Бистиң солуннуң «Бодум тудуп тур мен» деп клувунуң үндүрүлгелерин көрүп, ажыглап турар силер бе, оортан ажыглаан чүүлдериңер бар бе? Моон соңгааргы үндүрүлгелеринге чүнүң дугайында тайылбырлап, таныштырза эки деп бодаар силер? Бо талазы-биле бодалдарыңарны бижиириңерни диледдивис.

Херээженнер чөвүлелдеринде

САНАЛДАРНЫ ӨӨРЕНИП КӨРЗЕ

Сүт-Хөл суурда херээженнер чөвүлелиниң отчёт-соңгулдалыг хуралы чоокта чаа болуп эрткен. Чөвүлелдиң даргазы Д. Б. Дүлүш илеткелин доозуптарга, илеткел талазы-биле айтырыг салыр кижи чок болду. Хуралды башкарып турган кедээ Совет күүскомунуң даргазы В. Сарыглар санал бээриниче херээженнерни чалап, чамдыктарының адын адап, шаг-ла болду. «Ыттап чадап, олуруп-олуруп, сөөлзүреди тура халчып турул бээр улус-ла болгай бис»—деп, чазамыктааны, шынап-ла, шын болду. Он бир кижи саналдаан соонда, саналды кызыгаарлаан.

Отчёттуг үеде чөвүлелдиң кылып чоруткан ажылын чүгээр деп саназа-даа, санал бергеннер чугула айтырыгларга доктааганнар. Чижээлээрге, баштай санал берген школада даштыкы дыл башкызы: Ф. Угловтуң «Чон аразында кижи» деп номунга номчулга конференциязы болуп турда, аңаа чүгле эмнелге ажылдакчылары эки кирипти. Өске суурларга ол номга конференцияны эрттирерин дилеп турду. Херээжен чоннуң кылып турар ажылдарын таптыг сайгарбайн, илеткелде хөлчок эвээш чугаалап турар-дыр» —дээн.

— Эде тургустунуушкун үезинде кижилер чүгле ажылының уг-шиин эде тургузар эвес, чүңү-даа мурнай баштай бодундан эгелезе эки боор, аажы-чаңын, эш-өөрү-биле харылзаазын экижидеринден эгелезе. Эмнелгеде херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү мен. Районнуң эмнелге коллективи улуг, херээженнер ында хөй, кандыг-даа ажылды организастап болур талантылыг кижилер бар. Ынчалза-даа коллективиниң кежигүннериниң аразында бот-боттарын хүндүлешпес чорук үре-түңнелдиг ажылдап болур аргавыска моондак болуп турар. Ынчангаш кандыг-даа ажылды кылыр дээрге, деткимче бербес-тир — деп, тоочу кижи эмчизи Клара Хунзеевна чугаалады. Бо саналга улаштыр район эмнелгезинде уруглар эмчизи К. Ондар база ук коллективте аажы-чаң, мөзү-бүдүш талазы-биле үлегер чок кижилерниң барын бадыткап, бодунуң хомудаан сеткилин илередип саналдаан.

Школа биле ада-ие аразында харылзааның суларааның, чамдык башкыларның кичээлдери бо-ла болбайн баарын шын эвес деп санавышаан, ада-иелерниң хөй-ниити черлеринге дежурнайлаарын, урут-дарыының кижизидилгезинче кичээнгейни кошкатпазын ие Седимаа Ондар саналдаан.

— Ниитиниң корум-чурумун үрээн элээдилерни айтырып, тайылбыр бижидерге, грамматиктиг частырыг эндерик боор-дур, оларның ниити билии дыка кызы. Чүге ындыгыл? Өөредилгениң шынары чүге кошкагыл? Ол ышкаш чамдык иелер ашааның аажы-чаңының каржы-дошкунун хомудап кээр. А херек кырында оларны келдирип, хоойлуга үндезилээш хемчээ ап эгелей бээрге: «Салып көрүңер, силерни бичии кезетсин дээш ынчалдым...»—деп дилеп кээр. Мындыг ада-иелер урут-дарыынга кандыг эки кижизидилге бээрил? — деп, милиция начальниги В. Сымчаан-оол санал берген.

Үстүнде саналдардан алгаш көөрге, районнуң херээженнер чөвүлелиниң ажылында колдуунда кижизидилге айтырыынче кичээнгейниң амгы үениң негелдезинге чедир салдынмайн турарын көргүзүп турар-дыр. Эмнелге, школа коллективтери ышкаш, кедээ черлик көрүнчүү болур ужурлуг коллективтерде байдал мындыг турда, чондап чүңү негээрил?

Агиткварталдарда ажыл дугайы, агиткварталдар даргаларының отчёттарын чөвүлелге ап турар бе азы албайн турар бе дээрзи шуут билдинмеди. Агиткварталдар аайы-биле политкичээлдерни эрттирип тургазы эки херек болбайн аан. Кижизидилге ажылын база агиткварталдар дамчыштыр шыңгыы тудар үе келбээн бе?

Суурнуң херээженнер чөвүлелиниң чаа составы бо-ла четпестерни дарый чайладырының хемчеглерин алыр талазы-биле шимчеңгир ажылдап, чоннуң санал-оналын өөренип көөрү күзенчиг.

Чая-оол ОНДАР.
Сүт-Хөл районд.

ЧАА БОДААШКЫННЫҢ БАЗЫМНАРЫ

Совет-индий харылзааларның төөгүзүнге ноябрь база катап чаа арыннарны бижээн. Михаил Сергеевич Горбачевтуң ийиги аал-чоруу кускү бо айда эгелээн. Баштай-ла 1986 чылда совет удуртукчу-биле Раджив Гандиниң аразынга делегей ужур-дузалыг эң чугула документ — ядролуг чепсек чок болгаш күчүлээшкин чок делегейниң принциптериниң дугайында Дели Декларациязынга ат салдынган. Ийи чурттуң удуртукчуларының ээлчеглиг ужуражыышкыны делегей харылзааларынга чаа бодаашкыннарның, чаа көрүүшкүннериң оруктарынга улуг базым болуру билдинир.

Бөгүн совет-индий харылзаалар кады ажылдажылганың үлегер-чижээ апарган. Ынчангаш-даа делегей харылзааларының бүгү системазының үндезин эде тургустунуушкунунуң дугайында айтырыг хүн айтырыынче кирип, кажан политиктиг удуртукчулар болгаш улустар бирги черже кижи төрелгетениң ниити үнелиг чүүлдерин, оларның иштинден эң дээдизин — тайбыңны быжыглап мандыдары албан апарганда, улуг кичээнгейни совет-индий найыралдың чижээнче колдады угландырып турары таварылга эвес. «Чаа политиктиг бодашкын деп адаан турапывыс чүүл ылап-ла Совет Эвилелиниң болгаш Индияның харылзаазында делегей харылзааларының практиказында эң-не баштай тодаргай коступ келген» деп, М. С. Горбачев демдеглээн болгай.

Бистиң харылзааларывыс эң чугула айтырыглар талазы-биле ийи чурттуң туруштарының чаңгыс эвинге болгаш чоогунга үндезилеттинип турар. Социал-экономиктиг тургузут, национал, культура болгаш өске-даа онзагай чүүлдер талазы-биле ылгалдардан хамаарылга чокка чогумчалыг харылзааны тургузуп өөрени берген бис. Бхилаиниң металлургия комбинадын тудар дугайында төөгүлүг дуртуржулгадан эгелээш, садыг, эртем, техника, технология талазы-биле комплекстиг харылзааларга, кады кылган шиитпирлелдерге, кады ажылдаар будуруглерге чедир—совет-индий экономиктиг харылзаалар улуг оруктуг эрткен. Ол харылзаалар кажан-даа бот-боттарынга ажыктыг, бот-боттарының эрге-ажыктарын доктаамал өөренип көөрү-биле, кайы-даа таланың төөгү талазы-биле шилилгезин хүндүлеп көөрү-биле опзалаңып турар.

ССРЭ биле Индия чүгле тайбыңның болгаш делегейге кады ажылдажылганың принциптериниң талазы-биле дугуржуп турар эвес, харын боттарының бүгү ажыл-чорудулгазы-биле оларны амыдыралга боттандырып турарлар. Индия боду-даа, Делиге бирле дугаар чыылган алды күрүнелерниң бөлүү-биле кады-даа, кая-даа каттышпааннар шимчээшкининиң удуртукчузу болбушаан, ядролуг чепсекти дүжүрери дээш, делегейге чогумчалыг болгаш айыыл чок чорук дээш демисежип турар. Бистиң чурттарывыс боо-чепсекти эндере будүреринге үндүрүп турар материалдыг, эртем, техниктиг курлавырларны чарыгдап турарынга удур делегей шуулганнарынга чаңгыс аай фронт-биле чаңгыс удаа эвес туржуп келгеннер. Шериг чарыгдалдарын эвээжеткеш, оон хосталган чүүлдерни аш-чутту, зарыгларны, ады-туреңги чорукту чок кылырынга, бойдус камгалалының сорулгаларын шиитпирлээринге ажыглаарын олар опзалап демдеглеп турарлар.

Ам делегей политиказынга Азия-Оожум океан регионну (АТР) улуг салдарлыг апар чыдар, бо кончуг улуг болгаш дүрген хөгжүп турар девискээрде турар күрүнелерниң аразында харылзааларга эде тургустунуушкунуң чугулазы улам тода апар чыдар. Төөгү талазы-биле чылдагааннарга үндезилээш, бо девискээрниң чурттарының хөгжүлдезиниң, оларның культура дээмелиниң аңгы-аңгы болуп турарындан, Европага бодаарга ол чорудулга нарын болур апаар. Азияның эң улуг чурттары болуп турар ССРЭ-ниң болгаш Индияның харылзажылгазының дуржулгазы мында үнелеп четпес рольду ойнаар. Эң кол эки фактор болза, Азия-Оожум океан девискээриниң чамдык айтырыгларының талазы-биле ССРЭ-ниң база Индияның туруштарының дөмей болуп турары. Ол дээрге душкүрлүг чорукту чавырылдырары, девискээр талазы-биле чөрүлдээлерни таарыштыр шиитпирлээри, Индий океанны тайбыңның зоназы кылдыр чарлаары, даштыкы шериг баазаларын шуптузун чок кылыры болуп турар.

Делегей ареназынга эде тургустунуушкунга онза черни улустар аразынга культура, угаан-бодал харылзааларын быжыглаары ээлээр. Мында база бистиң чурттарывыс улуг оруктуг эрткен. Бир чыл дургузунда үргүлчүлээн Индияның Совет Эвилелинге фестивальдарының база ССРЭ-ниң Индияга фестивальдарының түңнелинде эртемге, литератураг, музыкага, кинематографияга, спортка болгаш өске-даа талаларга бот-боттарының чедиишкиннери-биле миллион-миллион болгаш он-он миллион кижилерни таныштырар аргалыг болган. Улустар бот-боттарын эки билип алганнар. Бо дээрге дедир ээлбес чорудулга-дыр.

А. ВИНОГРАДОВ.
(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУХАРЕСТ. 200 мегаватт күчүлүг турбинаны кончуг кыска хуусаа иштинде эптеп тургускаш, үлетпүрге ажыглаары-биле киирген. Ону Мурещ уездиде Лудушениң чылыг электростанциязының бешки блогунда ажыглалга киирген. Бүгү монтаж болгаш ажыглалга киирерин, ооң иштинде агрегатты 72 шак иштинде комплекстиг шенээриниң бүгү ажылдарын совет специалистериниң — Ленинградтың механика заводунуң болгаш «Зарубежэнергостроймонтаж» бүгү-эвилел каттыжыышкынының төлээлекчилериниң техниктиг дузаламчызы-биле чорутулган. Ону кыска хуусаа иштинде ажыглалга киирери бо чылдың октябрь 12-де Румыния Социалистиг Республиканың Күрүнечөвүлелиниң декредин ёзугаар чуртка энергетика күчүлерин херегээрин улгаттырары-биле доозулган. Декрет ёзугаар бүдүрүлгеге болгаш амыдыралга энергия чарыгдалдарының нормазын улгаттырган.

УЛАН-БАТОР. Улус өөредилгезиниң, уран чүүлдүң, кинематографияның, ном парлап үндүрериниң, массалыг информацияның чепсектериниң талазы-биле совет-моол демниг хөделиишкиннерни ханыладырының айтырыгларын культура кады ажылдажылгазының талазы-биле чалактар аразының совет-моол комиссиязының ээлчеглиг сессиязында чугаалажып турар.

Совет тала Азия улустарының культуразының буруңгу тураскаалы болур «Моолдарның чажыт тоожузун», Моолдуң болгаш Россияның шылгаранган төөгүчүлериниң ажылдарын демнежип парлап үндүрерин, улус өөредилгезиниң моол специалистерин ССРЭ-ге белеткээрин экижидериниң, 2000 чылга чедир кады ажылдажылганың программазын ажылдап кылыр талазы-биле элээн каш саналдарны идип үндүрген.

Токионуң бир районунда кислород тынар чер (бар) ажыттынган. Аңаа барган кижилер лимон, апельсин, кофе болгаш өске-даа чүүлдерден амданныг чыт киирип каан чымчак арагалыг даштыкадан кислородту киир тынып ап турарлар.

Ажыл соонда аңаа дыштаныып, чугаалажыр дээн кижилер (чурукта) келгеш, кислородту тынып алыры чаңчыл апар чыдар.

КИОДО—СЭТА-ның фотозу.

Хөделиишкиннер

ТОКИО. (СЭТА). «Бодунуң кылган кем-херек үүлгедиишкиннери дээш Чон Ду Хван харыылаар ужурлуг». Бо хүннерде Мурнуу Корейде чоруп турар ниити национал хөделиишкиннериниң лозуңу ындыг. Массалыг чыскаалдар Сеулга болгаш чурттуң өске-даа 18 хоорайларынга болган. Оларның киржикчилери мурнунда Мурнуу Корейниң диктаторун харысалгага онаашттырарын чедип алырын негеп турар. Ооң чагыргазының үезинде кадыг-дошкун истеп-сүрүүшкүннер болгаш Сеулдуң чагырыкчыларынга саттыныкчы чорук тергиидеп турган.

Ёзу-чурумнуң удурланыкчыларының он беш бөлүүнүң тургусканы «Чон Ду Хванны болгаш ооң кадайын тудуп хоругдаары дээш демиселдиң штабы» ол чыскаалдарны чорударының инициатору болган.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ХҮЛЭЭП АЛБААН

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Чилиде шериг ёзу-чурумунуң баштыңы генерал Пиночет оппозиция күштериниң чурттуң конституциязынга өскерилгелер киирер дугайында негелдезин хүлээп албаан. Оппозиция үндезин хоойлуга өскерилгелер киирер чылдак-биле «күрүне эрге-чагыргазының үндезиннерин» чок кылырын оралдажып турар деп, ол медеглээн.

Сес чыл бурунгаар Пиночет чили улуска «конституцияны» албадап тургусканы билдингир. Ол шериг диктатуразын херек кырында мөңгежиткен. Бо чылдың октябрьда эрткен плебисцитке Пиночеттиң кандидатуразы аштырышкынга таварышканының соонда, оппозиция конституцияга өскерилгелер киирерин негээн. Плебисцит үезинде чили улус эрге-чагырга диктаторнуң артып калырынга шуут удурланган. Чижээлээрге, политиктиг партияларның ажыл-чорудулгазынга хоруушкунну дүжүрерин, национал айыыл чок чорук чөвүлели деп адаар черниң эрге-чагыргазын кызыгаарлаарын, а ол ышкаш сенаттың чаа соңгудар составынга дорт соңгулдаларны чорудары негээн. Пиночеттиң конституциязын ёзугаар сенаттың үштүң бирин диктатор боду томуйлаар эргелиг турган.

Кадыкшыл — байлаавыс

БОДУВУСТАН ХАМААРЖЫР

Кижилерниң кадыкшылы — чоннуң байлаа дээнинде ут-ка-ла хөй. Ынчангаш ол байлакты чөптүг ажыглап, шын камнап кадагалаары кижи бүрүзүнүң хүлээлгези болур. Мен манаа хензиг-ле чижектерден киирип, амыдыралда болуушкуннарга даянып бодадым.

Кижини кара чажындан дадыктырарының болгаш шимчээшкининиң ужур-дузазын көргүзерин оралдажыйн.

Аныяк өг-бүлеге баштайгы уруу төрүттүнген-дир. Уруг азыраар арга-дуржулга эвээш, чамдыкта четтикпейн-даа баар. Ынчангаш чаш кижини кырган-аваларының бирээзи ажаап карактажып эгелээн. Ооң хары 43—45 үе-ли. Кырган-ава экини-ле күзеп турган болбайн аан. Ол уругну дадыктырарын бодавайн, эмин эрттир чылыглап азыраанының уламындан, бичии кижи дыка аарывчал, кошкак, ылбай кылдыр өзүп келген.

Уругнуң эът-кежи агаар-даа тынар аргазы чок, үргүлчү чени-чоктуг, чылыг хептиг чоруур, чайгы үеде безин сапоттуг, ооң иштинде чуң уктуг болганындан буду суглуг апаар.

Мындыг янзылыг байдалга таварышпазы-биле аныяктар ажы-төлүн амгы ёзу-биле боттары ажаап өстүрер ужурлуг. Аргалыг-ла болза уруглар эмчилери, сестралар-биле сүмележир болза эки.

Мындыг бир таварылганы база бижикседим, бичиизинде тоор чүвези чок, магалыг кадык-чаагай уруг турган. Эът-ханы четчип, хары улгадырга арай чалгаа, шүшпең апарган. Школага күш-культура кичээлинден дезер, хөй шимчээшкин кылып, күш үндүрерге кижи шаа төнер дээш шуут ынавас апарган. Школа соонда өөредилге черинге база-ла ол-бо былдап, чылдагааннап турган, шимчээшкиниң мергежилгелер-биле чаңгыс-даа өөнүктежип көрбээн. Дензизи улам-на аартап, бажыы иштинге ажыл кылыры безин анаа бергедээн. Эш-өөрүнүң, терелдерниң чагыг-сүмезин дыннаарының улуу бичии уруг-дарыг айбылаар болган. Бодунуң-на чалгаазы-биле 30 хар назынында-ла инвалид апаарга черле канчаарыл ам?

Өкпе, чүректиң шын, дээштиг ажылдаарынга, оорга-моюн сөөктеринге аарыыр — остеохондроз болгаш радикулит дээш оон-даа өске аарыгларны хөй шимчээшкиннерниң дузазы-биле баш удур болдурбазының аргалары бар дээрин билзе эки.

Кедээ суурларда чурттап орар хиревисте бажың чанында бок-чашпаң долдур үиген болур, дүъшке чедир удур-удуп туруп келгеш, тепкезиниң кырында ээп орар. Хөй удуурумга ынчап барган деп билир-даа харыы чок, «баш аарыыр, хол-бут мунчураар-дыр» деп аарывчаннап орар чалгаапайлар аравыста ам-даа хөйүн амыдырал көргүзүп турар. Ындыг ада-иелерниң чаш уругларынга витаминниг, сүттүг-сүүзүннүг чемнерни кым тып эккеп бээрил? Организмге эргежок чүгула чемнер чедишпеске, бичии уруглар хамааны, улуг боттарывыска-даа чогумчалыг кадыкшыл турбас-ла болгай. Ынчангаш кадык чаагай амыдыралдың үндезини кижиниң бодунуң кежээ, туруштуунда, ажылгыр чүткүлдүүнде.

Нина СЕРЕПОТ.
Улуг-Хем район.

Эмчиниң сүмези

ҮСКҮР ЭВЕС СҮТ ПРОДУКТУЛАРЫ ЧҮГЕ АЖЫКТЫГЫЛ

Сүт, шынап-ла, бойдус чаяаган кайгамчык продукт. 100 грамм инек сүдүнде 3 грамм үнелиг белок, 3-4 грамм үс, сүт чигири, натрий, калий, кальций ышкаш минералдыг элементилер, фосфор, демир, А, С, В витаминнер бар. Кижилер шагдан бээр-ле сүттен сливкини, сметананы, үстү, творогту үндүрүп ап келген. Ажыктыг, амданныг продуктулар. Ынчалза-даа оларда киирип турар үстүң хемчээли кижи бүрүзүнге-ле белен таарышпайн база баар.

Чурттуң аңгы-аңгы девискээрлеринге чоруткан шинчилелдер чүнү көргүскенил: кижилерниң чем рационунуң калориязы улуг, чемгир бүдүмелдер талазы-биле ядыы болуп турар. Чемненилгениң ап-ле пептеренгей частырыы, специалистерниң санап турары-биле алырга, калориязы хөй чемнерни чиириң көвүдеткениинде. Ооң уламындан семирип, харын-даа хөлүн эрттир семириирин чедирер, ол дээрге аар аарыг дег, ол бачыттан өске-даа аарыглар ужукталыр, ажылдаар шинек кошкаар.

Эртем-техниктиг дептиилге күш-ажыл чорудулгаларының энергия чарыгдалын болгаш амыдырал байдалын өскерткен. Ынчанмыже чемненир чаңчыл олчаан арткан, херек кырында ол кадыкшылга хоралыг болуп турар. Ону колдуунда хөлү эрте бергенде эскерип каар бис.

Семиривес дизе бодунуң дензизин хайгаарап турары чугула. Дензи чогуур хемчээлинден (тодаргай харназынга, кижиге, мага-ботка хамаарыштыр, ону эмчиден билип ап болур) ажа берген болза, ону чогуур нормага киирери чугула.

Кадыын бодаар болза, хөй чем чиген ажы чок дээрин билир кижилер хөй. Ону сагыыры база белен эвес. Арар дээн күзелден аңгыда, амданныг чаагай, чиксенчиг чеминден чарлыры, чиксээниңден эвээш кылдыр чемнениri пететтинер. Чемненирге чүткүлдү ажып эртери белен эвес херек.

Ынчангаш ол тала берге болганда үзү эвээш, диеталыг продуктуларны чемге ажыглаарын чурумчудуп алза эки. Үзү эвээш сүт продуктуларының байлак ассортиментизин үлетпүр бүдүрүп үндүрүп турар: 2-2,5 хуу үстүг сүт, 1-2,5 хуулуг кефир, цитрустуг простокваша (1 хуу үстүг), хөй белоктуг суксун 3,9 хуу үстүг творог аймаа, 10-20 хуу үстүг сметана дээш өске-даа. Чамдык областарда комбинаттар чимис-кат немелделиг продуктуларны база үндүрүп турар.

Үстүнде адааныыс продуктуларны диеталыг продуктуларга хамаарыштырар бис, олар кижини семиртпес. Оларны аныяк-даа, улуг-даа, кадык-даа, аарыг-даа улус ажыглап болур. Ол продуктуларда үнелиг сүт белогу бар, минералдыг элементилер, витаминнер бар.

Үскүрү эвээш сүт продуктуларының ажыы улуг. Хүндүскү нормага чартык литр сүттү (азы сүт биле кефирни кады) база 150 грамм творогту чемге ажыглаар болза (оларда 405 килокалорий бар), организмче үстүң шилчип кирерин 25 грамм чедир эвээжедип болур, ол 225 килокалорий болбушаан, чемниң калориязы 180 килокалорий чедир эвээжээр. Моон ажыын хөлүн эрттир семирээн кижилер чогумчалыг чемнеп турграш, дораан-на эскере бээр.

Үскүрү эвээш сүт продуктулары амданныг болгаш ылаңгыя семис болгаш улуг назылыг кижилерге онза ажыктыг. Ону хүн бүрүнүң менюзунга киирери чугула.

М. ЛЕВАЧЕВ.
Профессор, биология эртеминин доктору.

Республиканың бирги ажылчын спартакиадазы

ШЫНАРЫ КУДУ, СОЛУН ЭВЕС БОЛГАН

Эртеп дыштаныр хүннерде «Херел» болгаш «Мелиоратор» спорт залдарга агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң шаңналы дээш бирги ажылчын спартакиаданың үшкү чадазы болуп эрткен. Аңаа чүгле хол бөмбүкчүлери киришкен. Районнардан херээжен улустуң дөрт, эр улустуң чеди командалары киришкен. Олар шуптузу цех, бригада айы-биле болган маргылдааларның тиилекчилери болур турган. Херек кырында байдал ындыг эвес болган. Ажылчын коллективтерни чүгле Чөөн-Хемчик районунуң «Чыраа-Бажы», Барыын-Хемчиктиң «Барлык», Мөңгүн-Тайганың ССР Эвилелиниң 60 чылы совхозтарның хол бөмбүкчүлери төлээлеп келген. А өскелерниң составы ындыг эвес болган.

Ажылчын спартакиада дээн ат саазын кырында болганы әлдеп. Мандат комиссиязы ойнакчыларның чурттап турар черлеринде киир бижидиилгелерин чедир көрбээн. Чаңгыс бригаданың кежигүннери бе деп чүве билдинмейн барган. Бир эвес ажылчын спартакиаданы шыны-биле эрттирер болза, өг-бүлелер, цехтер, бригадалар, фермалар, хойжу бригадалар айы-биле эрттиргеш, ооң тиилекчилерин район төптеринге маргыштыргаш, аңаа тиилээннерни республика маргылдааларынга киириштирер турган.

Бо эрткен маргылдаага районнарның чыынды командазы киргени дизе частырыг чок. Районнарның спорт комитеттери, профэвилелдерниң, ВДФСО-лары чер-черлерге маргылдааларны эрттирбейн келгениниң түңнелинде чыыпды командаларны тургускан.

Ажы-биле чүтаалаарга, цехтерде, бригадаларда, өг-бүлелерде спортка хандыкшылдыг болгаш бодунуң кадыы дээш күш-культура кылып чоруур кижилер бистиң аравыста хөвей болгай. Оларның аразынга спортчу маргылдааларны организастап чорудар кижилер херек. Совхозтарда бүдүрүлге гимнастиказының талазы-биле методистер ажылдап турар. Оларны ёзулуг туружунга ажыглавайн, өске ажылдар кылдыртып турары чажыт эвес. Ол дугайында Улуг-Хемден Сүүр-оол Ондар эрткен чылын «Шын» солунга бижээн болгай. Спорт ажылдакчыларын болгаш методистерни өскээр ажыглаар база оларга дуза көргүспес, машина-техника-биле хандырбас дээш өске-даа айтырыгларны көдүрген.

Ол айтырыгларны чер-черлерге эки шиитпирлеп албааны-биле чамдык совхозтарда спорт ажылы багай болганындан цех, бригада, өг-бүле, хойжу бригадалар аразынга ажылчын спартакиаданы эрттирбээниниден ындыг командалар тургустунмаан. Ол бүгүнү даразында чижектен көрүп болур. Кызыл хоорайда республиканың Агроүлетпүркүркомитединге хамааржыр организациялар он ажыг. Оларның аразынга маргылдааларны эрттирбээниниден хоорайда агроүлетпүр комплекизиниң адын камгалаар чаңгыс-даа команда чок болган. КПТУ-1-ниң командазы баштайгы хүнде маргылдаага келгеш уттурупкаш, даразында хүнде келбейн барган.

Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң командазынга кедээ ажыл-агый институдунуң филиалында студент Ж. Допчаа ойнап турда, судьялар ону эскербейн турганы әлдеп. Өске улус ойнадып алгаш, удуп алырга, ынчыг эвес ирги бе? Бо талазы-биле моон соңгаар келир командалар боданып алыр болза эки. Чүгле бо эвес, өске-даа обкомнарның маргылдааларынга «боттарының кижилери» дээр улустарның ойнай бээри таварылга эвес.

Ийи хүн үргүлчүлээн көрүштүг эвес маргылдааның түңнелинде оолдардан бирги черни «Барлыктың», ийигизин «Х Улуг хурал», үшкүзүн «Чыраа-Бажы» совхозтарның командалары алган.

Херээжен командалардан бирги черни Тээлиде АКМК-ның, ийигизин Чадааныың райпо, үшкүзүн ССР Эвилелиниң 60 чылы совхозтуң командалары алган.

Шаңналдыг бирги чер алган командаларга кубокту болгаш чемпион кожааларны, өртектиг белектерни тывыскан.

Оюн үезинде сан будаар таварылгалар судьяларның талазындан база турган. Бо частырыгларны кылбазы-биле маргылдаа мурнунда тускай инструктажты чорудары күзенчиг.

Бирги ажылчын спартакиаданы агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкому ажыткан. Ол эки чүүл-дүр. Ынчалза-да маргылдаа спартакиада деңнелинге четпейн барганы көрүкчүлерни хомудаткан.

Николай ООРЖАК,
Мөңгүш ӨЛЗЕП-ООЛ,
Вячеслав МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: чемпион команда болгаш маргылдаа үези.

УРУГ АЗЫРАП ААР ДИЗЕ

Уруглар бажыңындан уруг азырап алырын күзээн, ынчалза-даа ооң нити чурумун эки билбес ада-иелер редакцияже чагаа бижип, дузалажырын дилеп турарлар.

Кызыл хоорадта уругларның эргезин камгалаар талазы-биле инспектор Вера Ивановна Тихонова-биле солунуң корреспондентизи Бопуймаа Дирчин ужурашкаш, үстүнде айтырыглар айы-биле беседалашкан.

— Уруг азыраарда чогум черле чүнү кол барымдаалаар апарыл, Вера Ивановна, солунуң номчукчуларынга таныштырып көрүңерем?

— Уруг азыраарда кол чүве чүл дээрге, уругну азырадырынга барымдаа турар. ужурлуг. Кижи бүрүзүн-не азырадып болбас. Ада-иези чок, өскүс уругларны азырадып болур.

Ада-иезиниң хайгааралы чокка арткан уругларны чүгле ада-иезиниң чөпшээрелин барымдаалап азырадып болур. (Ол чүү уругларыл дээрге, шуут октаттырган, кагдырган, ада-иези шуут ойталап каапкан дээш өске-даа). Шак ындыг байдалдыг республиканың интернат албан черлеринде турар уругларны азырадып болур. Назы четпээн бичии уругларны азырадырын чөпшээреп турар.

Бичии кижиниң бодунга бүгү байдал (чурттаар оран-бажың байдалы, азырап алыкчыларның ажыл-ижи) чогумчалыг болурун база барымдаалап көөр. Уруг азырап алыр хамаатылар ээлчегге туруп турарлар. ССРЭ Конституциязын ёзугаар харыысалга-хүлээлгезин билир хамаатыларга уруг азырап алырын чөпшээреп турар.

— Уруг азырап алырынга кандыг документилер негеттинер ирги?

1. Уруг азырап алыр деп турар кижиниң азы ашак-кадайның кады бижээн бидиришкини.
2. Азырап ап турар уругнуң ада-иезиниң дугайында материалдар.
3. Уруг азырап ап турарларның намдары, ажылдап турар черинден характеристикалар.
4. Ап турар шалының дугайында бала чурттап турар черинден шынзылгалар.
5. Өгленишкен дугайында херечилелдиң хоолгазы.
6. Азырап ап турар ада-иениң чөпшээрели.
7. Кадыының (терапевт, психиатр, венеролог, нарколог, фтизиатр) дугайында база эмчи шинчилгезиниң түңнелиниң дугайында шынзылгалар.
8. Уруг азырап ап турар өг-бүледе кижилерниң кадыкшылы эки дээр дугайында шынзылга.
9. Уругнуң төрүттүнгениниң дугайында херечилели.
10. 10 хар четкен уругнуң чөпшээрели.
11. Уругнуң кадыының байдалынга хамаарыштыр эмчиниң түңнел бижии.
12. Уруглар албан чериниң чөпшээрели.
13. Хыналда түңнелиниң актызы.

— Уругну азырап алырын канчаар чөпшээреп турарыл?

— Херек кырында алырга, уруг азырап алыксаар кижилер хөй болуп турар. Онзагай чылдагааннарлыг-даа болур-ла. Уруг азырап алыры ындыт-ла белен эвес. Улус хөй-хөй чылдарда манап-даа турарлар. Чүге дээрге көңгүс өскүс уруглар эвээш, колдуунда ада-иелиг болгулаар. Ол ада-иелер дээрге ат азыыган улус-тур ийин. Херек кырында оларның ада-ие эргезин казываан. Ада азы ие эргезин казырып интернат албан черлери холга ап чорутпайн турары черле шын эвес. Уругну азыраар шаа чок, ону күрүнениң азыралынче киирип каап, ында-мында чоргудаар (ол-бо херек ужун) ада дээрге адазывас, ие дээрге иезивес улус бисте кончуг хөй. Ада-ие эргезин өй-шаанда казып каан турган болза, оларның ажы-төлүн буянныг кижилер азырап алыр-ла болгай. Ада-иелиг өөр уругларның черле кижизидилгези-даа эки болуру албан.

Уруг азырап алыр дугайында айтырыгны улус депутаттарының район (хоорай) Совединиң күүсекчи комитеттери чугаалажып көөр. Ону уругну азырап ап турар кижиниң азы азырадып турар уругнуң чурттап турар чериниң айы-биле чорудар. Шиитпирни үндүрген үеден эгелеп уругну азырап алыр.

— Уруг азырап алыр азы азырадырда кандыг хоойлу-дуруумнуң барымдаалаарыл?

— Ийе, хоойлу-дурумну барымдаалаары албан. Өгленирниң болгаш өг-бүле дугайында хоойлунуң 98 база 99 чүүлдеринде кандыг уругну азырап ап болурун база уруг азырап ап болур хамаатылар дугайын хоойлужудуп бижээн. Кайы-даа таварылгада азырап ап турар уругнуң эрге-ажыын хоойлу аң кескүзү-биле камгалап, ол бүгү бүрүн чөптүг болгап турарын барымдаалап турар.

ЧАГЫДЫЛГАГА ХАМААРЫШТЫР БОДАЛДАР

Сүт-Хөл районунуң Карл Маркс аттыг совхозта почта салбырының эргелекчизи Чылбак Кертик-ооловна Кууларның бо чылын Ийме суурнуң чонунга солуннарны, журналдарны ай-шаанда чагыдып алырынга киирген үлүг-хуузу улуг. Ол суурнуң чонун эки таныыр, почта салбырынга хөй чыл ажылдаан.

Суурнуң чонунга берген чижек-планны амгы үеде күүсеткени — «Шын»—290, төп журналдар —150, «Тываның аныяктары» — 260, «Ленинчи оруу» —270, журналдар—750, «Агитаторнуң блокноду» — 110. Чагыдылга доозулган.

Чагыдылга чорup турда Ийме ортумак школаның башкылары болгаш өөреникчилери идепкейлиг киришкен. Олар 500 ажыг-бүрү чагыдылгаларны чагыдып ап, 1001 рубльди почтага киирген. Ында хөй-ниитинин чагыкчы библиотекарь Урана Херел-ооловна Ховалыг солун чагыдылгазынга багай эвес киришкен. Ынчалза-даа парткомнуң талазындан бөлүктерге даалгалар эвээш болган. Харын-даа совхозтуң бухгалтериязының ажылдакчылары квитанция бижип дузалажырындан ойталаан.

Суурда агитация ажылын чорудуп турар кижилер башкылар болгай. Ынчангаш ховар, агитацияга херек журналдарны болгаш солуннарны, оларга баштай чагыдар болза деп бодап турар бис. Суурда башкыларга херектиг материалдар чокта агитацияга берге болур. Чижээ, Ийме ортумак школазының башкыларында «Аргументы и факты» деп журнал чаңгызында-даа чок. Чагыдар дээрге, тенгеп болуп турар. Ол ышкаш чагыдып алыр номнар (подписное издание) озалдап чагыттынып турар.

Оон ыңай четпестерни Чылбак Куулар мынчаар чугаалап олурар: «Союзпечать» чагыдылганы чылда кыдынар деп негеп турар боор-дур, ол шын эвес деп бодаар мен, кижилер чагыдылганы 6 айлап-даа кылыр болза ажырбас. Бистиң почтавыска садар солуннар салбырын ажыдып, солуннарны, журналдарны чогуур үезинде бадырып турар болза, кым-даа садып алыр.

Алдын-оол ОНДАР.
Башкы.

ИЙИ СОВХОЗТУҢ ЯРМАРКАЗЫ

Чоокта чаа Өвүрнүң чаа дериттинген улуг стадионунга хөй чон спортчу маргылдааларны көөрү-биле чыглы бергенде, стадион шөлүнче бир автобус, беш чүък машиназы кирип келген. Автобустан «Коммунизмче орук» совхозтуң партком секретары Х. Кызыл-оол, «Кызыл тук» совхозтуң бухгалтери С. Иргит стадионда радиодамчыштыр кедээ ажыл-агый продуктуларының ярмарказының ажыттынганын чарлаан.

Удаваанда машиналар курындан хайындырган-даа, чиг-даа хой, инек эъттерин, саваларда сүт-быштакты, ааржы-чөкпейти, манчы-котлета кылдыр кылдыр тыртып каан эътти садып эгелээн. Хөй эъш-чем аразында тоң кылыры-биле белеткеп каан алгылар база бар. Садыглаашкын кылып турда, чонуң чугаа-сооду хөглүг, ындазында байырланчыг, өөрүнчүг-даа хөлчок. Мал-маган азырап алыр дээн кижилер база-ла куруг болбаан. Олар дириг хаван оолдарын, хөй, өшкүлерни, хураган, анайларны садып алгылаан. Ниитизи-биле садыглаашкын эртенгиниң он шактан дүъштекиниң бир шакка чедир үргүлчүлээн. Ийи совхоз сайгарган продукциязындан болгаш мал-маганындан 16 муң ажыг рубльдин орулгазын киирип алган.

Улуг садыглаашкынны организастап эрттиреринге, ийи ажыл-агыйның администрациязы шыңгыы белеткенип, специалистер-биле организастыг ажылды чорутканы эки деп демдеглээр.

Районга шак-ла мындыг улуг садыглаашкынны совхозтар улам эки кылдыр чорудуп, хоорун, соктаан тарааны, дээрбедээн кызыл-тас, арбай далганың болгаш өске-даа тыва чемнерни, ногаа аймаандан кылган салаттарны хөйү-биле садары чугула. Эки эгелээшкинни эки деп демдеглээр. А бо садыглаашкын эртип турда, бир кол четпес чүүл барааны машина кырындан садып турганы. Моон соңгаар улуг садыглаашкын кылыр тускай шөлдү тургузуп кылырын районнуң үдүргүр баштаар даргалары өөренип көөр ужурлуг.

Успундай СААЯ.

Кыштың соок үези келгени-биле холбаштыр Балгазын, Самагалдай болгаш Эрзин суурларда автозаправка станцияларының хууда автотранспорттуг кижилерге бензин бээриниң шак-үезиниң өскерилгезиниң дугайын республиканың нефть продуктулар эргелели дыннадып тур.

Хууда автотранспортка бензинниң бо чылдың ноябрь 1-ден эгелээш 1989 чылдың март 1-ге чедир 8 шактан 19 шакка чедир бээр.

* * *

Кызыл хоорайның № 8 школазында республиканың медицина-педагогика комиссиязының консультацияны ай бүрүзүнүң сөөлгү вторнигине берип турарын Улус өөредилгезиниң министерствозу ада-иелерге, школалар удуртукчуларынга дыңнадып тур.

* * *

«Радость» уруглар клувунга доктаамал ажылдаар аавхоз негеттинип турар.

Бистиң адреживис: Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 2.

НОЯБРЬ 23-ТЕ

М. Рамазанова. «КҮСКЕЖИК». Ийи көргүзүглүг тоол. Эгелээри 10.00 шакта.

Л. Гаврилова. «АҢЧЫ-КАРА БОЛГАШ АҢГЫР-ЧЕЧЕК». Тыва фольклорга үндезилээн шии. Эгелээри 17 шакта.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОЯБРЬ 23-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35— Мультфильмнер. 9.05 — «Мен, сен база бис шупту». 9.50 — Г. Хохлова ырлаар. 10.05 — «Аап-чорукчулар клуву». 11.05 — Медээлер. 11.15—12.40 — «Арыгланыышкын». Телефильм. 15.30 — Медээлер. 15.45— Эде туругустунуушкун прожектору. 15.55 — Мультфильм. 16.15 —«Экии, музыка». 17.00—Краснодар телестудиязының программазы. 18.20 — ССРЭ Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер дугайында база ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында Хоойлуларның телевиделдерин чугаалажып тур бис. 18.50 —Бөгүн делегейде. 19.05 — Улуг кижилерге мультфильмнер. 19.25—«Сеңээ, ынак мен, амыдырал». Фотоконкурс. 19.30 — Чогаалчы Василий Белов-биле ужуражышкын. 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде туругустунуушкун прожектору. 21.45 —23.50—Музыкалыг ринг. Рок-бөлүк «Стромболи» (ЧССР) болгаш рок-бөлүк «Антис» (ССРЭ). Төнгенде (23.35) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Васия дугайында. 8.40 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 9.30 —Немец дыл. 10.00— Реклама. Кайнаар барып өөренирил? 10.05—ОПТУ сургуулдарынга. Физика. Электри энергиязын бүдүрери болгаш дамчыдары. 10.35; 11.35 —Физика. 6 класс. Делегейни шимчедип турар күш. 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Анна Павлова». Уран-чечек фильм. 2-ги сериязы. 13.00—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 13.30 — Медээлер. 13.40— 14.45— «Човуланчы көрүп чорааш». 9-ку сериязы. «Рошин». 18.05 Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15—«Культура болгаш амыдырал». Чурттуң чурукчуларының көжүп чоруур делгелгезиниң дугайында. 18.45 — Уругларга фильм. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — «Аппы тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Хүн айтырыгларынга». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —Телефильмнер. 21.00—«Үе». 21.35—Эде туругустунуушкун прожектору. 21.45 — «Анна Павлова». Уран-чечек фильм. 2-ги сериязы. 22.40—ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң орус улустуң хөгжүм херекселдериниң үдегерлиг оркестриниң концерти. 23.15—00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреады. И. Калер. 19.15—Док. фильм. 19.45—Улусуу аялгалар. 20.00—20.15— «Тамчыктыг удунар, чаштар!»

(Солунуң даразында номери ноябрь 25-те үнер).

КИНО

НОЯБРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Хареба и Гоги» (2 серия) 9.30, 12.30, 15.30, 18.30 шактарда.

БИЧЕ ЗАЛ: Видеофильм «Воспоминание. Опасные гастроли» 13.00, «Маугли» 16.00, Джинджер и Фред» 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мой любимый клоун» 9.10, 12.40, «Тайна старого парка» 11.00, «Шут Д-3» 14.30, 16.30, «Четверо друзей» 18.30, 21.00 шактарда.

ВОСТОК»: «Парама» (2 серии, Индия) 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар. Дүне биче хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне агаар 20—25, чамдык черлерге 25—30, хүндүс 2—7, чамдык черлерге 9—14 градус соок.

Кызылга шокар булуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне агаар 20—22, хүндүс 4—6 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

ШЫННЫҢ телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийжа амыдырал килдизи — 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, социал айтырыглар килдизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр килдизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр килдизи — 3-41-16;
◆ пропаганда килдизи — 3-34-57;
◆ культура килдизи — 3-39-15;
◆ информация килдизи — 3-37-11;
◆ чагаа килдизи— 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга килдизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солун келбейн барганда— 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер

Хемчээли 2 парлалга аназы

Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин биле Кравченко кудумчузу бажың № 1.

Чагыг № 208. ТС—00602.